

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1574>

Geliş Tarihi: 30.01.2019

Kabul Tarihi: 30.04.2019

ESKİ MEZOPOTAMYA YAZILI KAYNAKLARINDA MUŞEN / İŞŞÜRÜ “KUŞ” VE SEMBOLİZMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Şeyma AY ARÇIN*

*“Niksar'da evimizdeyken
Küçük bir serçe kadar hürdüm.” Cahit Külebi*

Özet

Eski Mezopotamya yazılı kaynaklarının bilim adamlarınca deşifre edilip günümüz dillerine aktarılmasından sonra bu kaynakların zengin bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Gerek diplomatik içerikli gerek gündelik hayata dair bilgilerin yer aldığı bu belgelerin ortak özelliği dönemin yazmanlarının dünyayı gözlemlemekte ve bu gözlemleri kaydetmekteki üstün başarıları olmuştur. Yazmanlar belgelerin içeriğini daha anlaşılır kılmak ve akılda kalıcılığını arttırmak amacıyla gözlemlerinin sonuçlarını kullandıkları mecaz ve sembolizm tekniği ile pekiştirmiştir. Eski Mezopotamya literatüründe karşımıza çıkan sembolizmin öznelerinden birini de *MUŞEN / işşürü* “kuş” oluşturmaktadır. Hatta öyle ki kuşların yaratılışlarının dini içerikli bir şiir üzerinden anlatılmış olması, onların Eski Mezopotamyalının gözünde ne büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Kuş öznesinden hareketle incelediğimiz metinlerde kuş türleri üzerinden yapılan sembolizm ve mecazın çeşitliliği dikkat çekicidir. Mutluluk, sadakat, güven, cesaret gibi olumlu duyguları yansıtan kuşlar tam tersi anlamda korku, hoşnutsuzluk, zor durumda olma gibi anlamları da temsil etmektedir. Bu çalışmanın amacı “kuş” öznesinden hareketle Eski Mezopotamya’ya ait yazılı kaynaklarda geçen kuş ile ilgili metinler ve çeşitli anlamlar taşıyan kuş simgesinin dönemin düşünce dünyasındaki yeri hakkında toplu bir şekilde bilgi verip, değerlendirme yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: MUŞEN, işşürü, Eski Mezopotamya, Kuş Sembolizmi.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü,
seymaay@gmail.com.

MUŞEN / işşūru “bird” in Ancient Mesopotamian Written Sources and An Assessment on its Symbolism

Abstract

It is understood that Mesopotamian written literature has a rich content after it has been deciphered and translated into modern languages by scholars. Common feature of these documents, which includes diplomatic content or information about daily life, are the success of the writers of the period to observe the world. Thus, in order to make the contents of the documents more comprehensible and to increase their memorability, the writers revealed the results of their observations by the metaphor and symbolism technique which they used in their records. One of the subjects of this technique is *MUŞEN / işşūru* “bird”. Birds must have a great importance in the minds of the ancient Mesopotamian, thus their creations have been told through a religious poem. The diversity of the symbolism over bird species is remarkable in the texts. Birds that reflect positive emotions such as happiness, loyalty, trust, courage, and vice versa also represent meanings such as fear, discontent, being in distress. The aim of this study is to give a collective information about the bird in the written sources of the ancient Mesopotamia and the importance of the bird symbolism with various meanings in the world of thought.

Key Words: MUŞEN, işşūru, Ancient Mesopotamia, Bird Symbolism.

Giriş

Eski Mezopotamya düşünce dünyası hakkındaki bilgilerin yer aldığı literatürü oluşturan yazmanların ortaya koydukları işler, günümüz bilim adamlarınca reçete, el kitapları, sözlükler, seriler, codexler, yıllıklar vs. olarak adlandırılmaktadır. Tüm bu literatürün en belirgin özelliği, metinlerdeki olay örgüsü boyunca anlamı güçlendirmek amacıyla çeşitli semboller kullanılarak yapılan mecaz ve sembolizmdir. Eski Mezopotamya literatüründe mecaz ve sembolizmin kaynağının büyük kısmını hayvanlar oluşturmaktadır¹. Burada hayvanlar insanlar gibi gençlik-yaşlılık, ölüm, gurur, öfke, saldırganlık, acı, korku ve sadakat gibi pek çok duyguyu paylaşmaktadır². Bu sebeple çalışmamızda, yukarıda belirtilen duygu ve düşünce tanımlarının işaret ettiği kuş (*MUŞEN / işşūru*³) sembolizminden ve yalnız şekilde kuş öznesinden yola

¹ Collins 2002, 237; Literatür için bkz: Streck 2016, 577-580.

² Foster 2002, 271.

³ Ertem 1965, 171-172.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

çıkarak, literatürden örnekler doğrultusunda, bölümler ve alt başlıklar hâlinde sunmayı hedefledik.

Yazmanların daha çok dinî ve siyasi içerikli konuların kaydını tuttuğu Eski Mezopotamya’da, gündelik hayata dair doğrudan bilgilerin edinilebildiği kaynaklar sembolizmden uzak olmakla birlikte, bunların konumuz açısından bilgi vermesi üzerine giriş mahiyetinde tanıtılması tarafımızdan önemli görülmüştür. Bu nedenle ilk belge konularına göre kategorilere ayrılmış yirmi dört tabletten oluşan ve ismi birinci tabletteki ilk cümleden gelmek üzere *HAR-ra hubullu* “faizli borç” olarak anılan metindir. En kapsamlı hâli MÖ. 1. Binyıla tarihlenen söz konusu metnin 13.-15. tabletleri, hayvanları karada, havada ve suda yaşayanlar olmak üzere ayırması bakımından türlerin bilinen en eski biyolojik sınıflandırması olarak tanımlanır. Bu serinin 14. tabletinde kuş olarak kartal kaydedilmiştir⁴. Kuş türleri hakkında gündelik hayata dair yalın bilgi veren bir başka örnek ise *Yale Aşçılık Tabletleri*dir. Eski Babil dönemine tarihlenen *Yale Aşçılık Tabletleri* kataloğunda yer alan et suları tariflerinde et sularını hazırlamak için güvercin, keklük, kippu kuşu, agarakku kuşu, kamkam kuşu etleri kullanılmaktadır⁵:

“*YOS 11 25 XVII Amarşanu Güvercin suyu: Bir güvercini ikiye böl. Diğer et ayrıca kullanılır. Suyu hazırla: yağ, biraz tuz, ekmek kırıntısı, önceden süte batırılmış olan soğan, samidu, pırasa ve sarımsak ekle*”⁶. Söz konusu kuşlardan elde edilen et sularının yakın zamana kadar hâlen kullanılmakta olduğu gastronomi uzmanlarınca doğrulanmıştır.

Bir diğer dikkat çekici belge Sultantepe kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Yeni Asur Krallığı (MÖ. 8-7 yy.) döneminde büyük bir kütüphaneye sahip olduğu düşünülen⁷ Sultantepe’ de bulunmuş kuş ötüşlerini konu alan metin (*Bird Call Text*), yazmanların döneme ait kuşlar hakkında bilgi verirken kullandığı dil bilgisi tekniği bakımından oldukça farklıdır. Aşağıda tercümesini vereceğimiz metinde belirli bir tanrıya ait bir kuş ve o kuşun nasıl öttüğü, kuşun adı ile “*onomatope / yansımali*” bir şekilde ilişkilendirilerek yapılan kelime oyunları ile

⁴ Landsberger 1934; Finkel 2014, 156; Foster 2002, 272; Lewis ve Llewellyn-Jones 2018, 10-12.

⁵ Bottéro 1995, 4, 6, 11, 13.

⁶ Bottéro 1995, 10. Ayrıca YOS 11 26 B’de detaylı bir şekilde güvercin suyu nasıl hazırlanır anlatılmaktadır.

⁷ Yıldırım 2009, 2.

kayda geçirilmiştir⁸. Parantez içerisinde ya da satır sonunda Asurca haliyle gösterilen kelimeler yansıma kelimelerdir:

STT 341 + K 10823⁹

- 1 **aribānu**¹⁰ Marduk'un [kuşudur]. O onu gördü, bolluk (?)... avcı.
- 2 **dara.luga**^{mušen11} Enmeşarra'nın kuşudur. Onun ötüşü, "Tutu'ya karşı günah işledin (tahtaâ ana Tutu)"
- 3 **it-ti-du-û**^{mušen12} Papsukkal'ın kuşudur. "Kaka yıkıldı (perişan edildi), silaha... (Kaka uhtabbil ana kakki)"
- 4 **i₅.gar**^{mušen} [] kuşudur. Onun ötüşü, "onun burun delikleri düz ve onun yanakları çukur (quddudu appašu lētāšu dakkā)" Çoban Tammuz
- 5 **sihKUR** Naradu'nun kuşudur. Onun ötüşü, "vah, vah (û'a û'a)."
- 6 **sušşuru** Anşar'ın kuşudur. Onun ötüşü, "O nasıl terk edilmiş (kīkī mušşur)."
- 7 **zi-i-bu**^{mušen13} [] kuşudur. Onun ötüşü, "..*[.]* kahraman Zû..."
- 8 **raq-raq-qi**^{mušen14} veliaht prensin kuşudur. Onun ötüşü "*[.]*..*[.]* uzağa, uzağa (rīqa rīqa), savaşçı Ninurta'dan önce
- 9-11 **şu-nu-nu-tu**^{mušen15} *[.]*..*[.]* kuşudur, Tiamat'ın kuşudur. Onun ötüşü, "Senin işaretin ağzından zehir (kan) damlayan yaratıktır."

⁸ Lambert 1970, 111.

⁹ Metnin Asurca'dan İngilizce'ye tercümesi için bkz. Lambert 1970, 112-115.

¹⁰ "Karga?" Bkz. CAD A2, 209; Salonen 1973, 123. Kuşları işaret eden sözlük maddelerinde aynı kuşun birbirinden farklı yazılışlar ile kaydedilmesi sebebiyle, dipnotlarda söz konusu kuşa ait isimlendirmelerin hepsi verilmiştir. Ayrıca anılan kuşların Akkadça (Akk.), Sümerce (Süm.) ve Hititçe (H.) isimleri de belirtilmiştir.

¹¹ "Horoz", Lambert 1970, 113.

¹² "Turaç, Çaylak" Bkz. CAD I&J 2004, 304; "Tavuk" Aydın 2013, 138; Ertem 1965, 190; Çaylak (dar^{mušen}/ ittîdû) kuşunun ötüşünün ölüm habercisi olduğu belirtilmektedir, Kramer ve Albright 1945, 22 dn 34a. Öte yandan irkabu kelimesi de "çaylak" ya da "yarasa" türü bir kuşu ifade etmektedir, bkz. CAD I&J, 177. Yarasa için öneriler: pirurûtu, pirirûtu bkz. CAD P, 420; suttinnu, şuttinnu, SU.DIN.MUŞEN bkz. CAD S, 413.

¹³ "Akbaba" bkz. CAD Z, 106.

¹⁴ "Leylek" bkz. CAD K, 187; Aydın 2013, 1157.

¹⁵ "Kırlangıç" kibšu, kib.[ki]-ib-şuşu MUŞEN, ŞU, şî-nun-du bkz. CAD K, 340; Salonen 1973, 248; Aydın 2013, 1106; SIM.MU.MUŞEN bkz. CAD S, 295.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşürü “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

12 **kubšānu**¹⁶ Nusku'nun kuşudur. Sirsir¹⁷ Marduk'tur, denizin denizcisi (Tiāmat). Yüce Nabû, kudretli Nabû, o ki...

13 **ka-ti-mal**^{muşen} Kutsal Yedinin kuşudur. Onun ötüşü, “(erkek) kardeşim, Anu'nun dölü”

14 **kur-ki-i**^{muşen18} Assaku'nun kuşudur. Onun ötüşü, onlar (beni) (?) olmadan dünyaya getirdiler... İçme suyunda [(...)] “onlar beni kan için sorumlu yaptılar (kıldılar?).”

15 **ha-ah-hu-ru**^{muşen19} Enlil'in kuşudur. Onun ötüşü, “[.]. Nippur'un sakinlerine (yurttaşlarına) iyi bir kehanet.

16 **súr.dü**^{muşen20} Marduk'un kuşudur. Onun ötüşü, “Şazu, tanrıların kalbini (ŞA) bilen (ZU), aklının içine bakan (gören)²¹”

17 **buruṣ.habrud.da**^{muşen22} Asakku'nun kuşudur. Onun ötüşü, “Git (uzaklaş)(şī), Asakku! Git (uzaklaş) (şī) (şī asakku şī asakku)”

KAR.125 Öy.²³

1 ...Şamaş'ın kuşudur. [...

¹⁶ “İbikli kuş” kubšānu, [ku]-ub-sa-an MUŞEN bkz. CAD K, 485. “İbik” işşur kubšim, kunrimmuşen, sipad-tir-ra^{muşen} Aydın 2013, 1043.

¹⁷ Küçük bir tanrı ismi. Bu tanrı Erken Hanedanlık ve Akkad Dönemine ait mühürlerde tanrıları ya da insanları nehirde taşıyan, kimi zaman tanrısallığına vurgu yapar şekilde boynuzları olan, insan yüzü biçimli tekne şeklinde gösterilmektedir, bkz. Black ve Green 2003, 115.

¹⁸ “Kaz” kurkü, kur.gi muşen bkz. CAD K, 561; Aydın 2013, 1094; “Ördek ya da Kaz” kurukku, ku.ru.uk muşen, ku.ru.uk.muşen bkz. CAD K, 572; KUR.GI. MUŞEN Nippur'un kuşudur bkz. CAD K, 562; Kaz Assaku'nun kuşudur, onlar onu kalınlığına ulaşmadan (kıvama gelmeden?) uçurdular, yerde su içerken, o öter “onlar beni kan için sorumlu yaptılar (kıldılar?)” bkz. CAD K, 4; “Kaz” MUŞEN.GAL Ünal 2016, 758; “Kaz” UZ-MUŞEN Labat ve Malbran-Labat 1994, 171.

¹⁹ “Kuzgun ya da Karga” haḥḥuru, ŞİR.BUR.muşen, şen.şen.na.muşen bkz. CAD H, 29-30. Karga ve kuzgun kuşunun meraklı doğası sebebi ile kuzgun (uruballu) tanrıların casusu (haḥḥur ilî) olarak tanımlanmıştır bkz. CAD H, 30.

²⁰ “Şahin” bkz. CAD S, 407; Aydın 2013, 1303. “Çakal Şahini” harruhaja /nu.um.ma muşen / DU^{ri} DU muşen bkz. CAD H, 115. Eğer bir şahin (surdü) bir şehrin üzerinde öterse (nāmu) bkz. CAD N1, 252. “Şahin” (H.) kallikalli-/kalkalli- Ünal 2016, 834. “Şahin” SAG.KAK.A^{MUŞEN}(=kallikalli-) Bkz: Ertem 1965, 195.

²¹ Parantez içi eklemeler için bkz: Scurllock 2002a, 368.

²² “Keklik” işşür ḥurri, MUŞEN.BURU.S.HABRUD.DA. MUŞEN bkz. CAD I&J, 207; VAT / 8917 KAR 307 §5 bkz. Livingston 1989, 99. “keklik” arüm, erüm (Akk.), tiṣmuşen, teṣmuşen, teṣus2-gu-la muşen ḥalubba (Sum.) Aydın 2013, 1098. “keklik?” huntari- (H.) Ünal 2016, 201; Labat ve Malbran-Labat 1994, 320. “Keklik” dar^{muşen} Salonen 1973, 151. “Keklik” kakkapa- (H.) Ertem 1965, 190-191.

²³ Metnin Asurca'dan İngilizce'ye tercümesi için bkz. Lambert 1970, 114-115.

- 2 **a.rag**^{muşen24} *veliaht prensin kuşudur. [Onun ötüşü], “Savaşçı ileri gitti [...*
 3 **sim.mu**^{muşen} *Zû'nun kuşudur. [Onun ötüşü], O ki denizi (Tiāmat) geçen*
(aşan)...
 4 *senin işaretinden ağızından zehir [damlayan] bir yaratıktan*
 5 **hasibūru**²⁵ *Nusku'nun kuşudur. [Onun ötüşü], “Sirsir'e...[...]*
 6 **zi-i-bu**^{muşen26} *Nabû'nun kuşudur. [Onun ötüşü], “Kahraman, kahraman*
Ninurta[...]
 7 **asumatānu**²⁷ *Nergal'in kuşudur. [Onun ötüşü], Kahraman, kahraman*
Erra[...]
 8 **illabarā**²⁸ *Nergal'in kuşudur. [Onun ötüşü], Kahraman Erra[...]*
 9 **qa-du-ū**^{muşen29} *Ea'nın kuşudur. Onun ötüşü, ah ah (tuk-ku tuk-ku) (yas-*
ağıt)
 10 **uz.tur**^{muşen30} *Kusu'nun kuşudur. [Onun ötüşü], “Kingu, Kingu, birleşin*
ve...[...]
 11 **kur.gi**^{muşen} *Duranki'nin kuşudur. [Onun ötüşü], “onlar beni (?)sız*
yetiştirdiler.[...]
 12 **buruṣ.habrud.da**^{muşen} *Asakku'nun kuşudur. [Onun ötüşü], “Uzaklaş*
(git), Asakku ! [Uzaklaş (git)], Asakku !
 13 **a-mur-šā-nu**^{muşen31} *çoban Tammuz'un kuşudur. [...]*

²⁴ “Leylek”, raqraqqi Leylek tüyüne benzeyen görünüşü olan taş (arzallu taşıdır.) bkz. CAD K, 187.

²⁵ “İbikli kuş” buruṣ.ba.KU.ūr.re. muşen, MUŞEN ḫā-ṣ-iba-ru bkz. CAD H, 133; bkz. CAD B, 239; bkz. CAD I-J, 208.

²⁶ “Akbaba” nu.um.ma muşen bkz. CAD Z, 106.

²⁷ CAD A2, 348.

²⁸ işşur šadi MUŞEN bkz. CAD I-J, 81.

²⁹ “Baykuş” işşūr qādê MUŞEN.URU.ḪUL.A. MUŞEN bkz. CAD I-J, 208; Labat ve Malbran-Labat 1994, 320. “Baykuş” akkûm (Akk.), muşen-zib₃ (Sum.), eššebum, qadûm (Akk.), a-bumuşen, ninna₂^{muşen}, la-la-ri^{muşen}, muşen-zib₂, uru-ḫul-la^{muşen} (Sum.) Aydın 2013, 489, 849. “Baykuş?” enšubu, MUŞEN.KI.MIN bkz. CAD E, 172; ittil imût, Û. DÛR. DÛR. BA.UGx MUŞEN ölü gibi serilen kuş baykuş? bkz. CAD I-J, 304. “Baykuş” kilili, kulili, kililu, kulilu bkz. CAD K, 357. “Baykuş” hapupi-/hapupu-, hapupa- (H.) Ünal 2016, 646. “Hüthüt kuşu” hapupi^(MUŞEN) (H.) Ertem 1965, 186.

³⁰ “Ördek” işşūru rabû büyük kuş ördek bkz. CAD I-J, 214. “Su kuşu (ördek cinsi?)” ḫūqu, ŞU.LÛ.MUŞEN bkz. CAD H, 244. “Ördek ya da Kaz” kurukku, ku.ru.uk muşen, ku.ru.uk.ku muşen bkz. CAD K, 572. “Ördek” ūsu, UZ. MUŞEN bkz. CAD U-W, 282; Aydın 2013, 1221. “Su kuşu ve Ördek” paspasum, ūsum, arabûm (Akk.), ba-ba-az^{muşen}, bibad^{muşen}, uz^{muşen}, ara₄-bu^{muşen} (Sum.) Aydın 2013, 1221; “Ördek?” arda-, arta-, artan^{muşen} (H.)Ünal 2016, 803; arabû, arabûa, UD.NUN-muşen Salonen 1973, 101.

³¹ “Kumru, Güvercin” titkurru bkz. CAD T, 435; Aydın 2013, 1136. “Güvercin” amursānu / [amar]sag muşen / [ir7]. sag. Muşen bkz. CAD A2, 95; Aydın 2013, 1015. “Güvercin” summu, summatu, summiš bkz. CAD S, 380. “Güvercin” sušşuru, şūşuru bkz. CAD S, 419. “Bir tür güvercin” uršānu, IR_x(KASKAL).SAG.MUŞEN bkz. CAD U-W, 250. “Güvercin” zinzapu (H.)

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Mušen / İşşuru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

- 14 **suššuru** Enmešarra'nın kuşudur. [Onun ötüşü], nasıl [o ıssız (ıssız bırakıldı?)].”
- 15 **dara.lugal**^{mušen32} Nusku'nun kuşudur. [Onun ötüşü], Sen [Tutu]ya karşı günah işledin.”
- 16 **it-ti-du-ú**^{mušen} Kaka'nın kuşudur. [Onun ötüşü], “Sipazianna perişan edildi [...
- 17 **i-gi-ru-ú**^{mušen33} Tammuz'un kuşudur. [Onun ötüşü], “Onun yanakları oyuk, [onun yüzü] düzdür³⁴.”
- 18 **katımatu**³⁵ Narudu'nun kuşudur. [Onun ötüşü], “Kardeşim, kardeşim [...
- 19 **pa'ú**³⁶ Tiāmat'ın kuşudur. [Onun ötüşü], “Nasıl [...

KAR.125 Ay.³⁷

- 1 ...[...]
- 2 **ha-ah-'hur'**^x
- 3 **duqduqu**³⁸ kuşu
- 4 Kralların kralı, beylerin beyi [...
- 5 **ešgurgurtu** kuşu [...
- 6-7 senin işaretinden ağızından devamlı zehir damlayan bir yaratık. [...
- 8 Kaka yaralandı ve. [...
- 9 git (uzaklaş), Asakku! [...
- 10 Kahraman Marduk'a doğru [...
- 11 **ki.sag.sal**^{mušen} kuşunun oyuk yanakları ve düz yüzü (var) [...
- 12 Ben/O sana karşı günah işledi(m), Tutu [...
- 13 Ellerimin içine
- 14 O nasıl ıssız bırakıldı [...
- 15 vah vah (tuk-ku tuk-ku) (yas, ağıt)

Ünal 2016, 606, 717; Aykut 1993, 91. *İştar'ın kuşu, Aştarte'nin kumrusu (güvercini)* tanımlamasından yola çıkarak kumru ya da güvercinin ana tanrıça kültü ile ilgili olduğu düşünölmektedir. Bkz: Winter 1977, 46-47.

³² “Horoz” Lambert 1970, 115; Streck 2012, “taube”.

³³ “Balıkçıl kuşu, bataklık kuşu” KI.SAG.SAL.MUŐEN bkz. CAD İ-J, 41; Aydın 2013, 843; “Balıkçıl” arda-, arta-, artan^{mušen} (H.) Bkz: Ünal 2016, 642.

³⁴ “onun gagası (appu) basıktır” CAD A2, 186.

³⁵ “Peçeli küçük bir tür kuş” arad.da MUŞEN bkz. CAD K, 306.

³⁶ us.mun.mušen bkz. CAD P, 310.

³⁷ Metnin Asurca'dan İngilizce'ye tercümesi için bkz: Lambert 1970, 117.

³⁸ diqdiqqu, duqduqu, buru₅.giš.Ú.GÍR CAD D, 159.

16 *Tiāmat*

Metinde kuşların ötüşleri aynı satırda geçen kelimelerle eş anlamlı ve yansımali olacak şekilde kaydedilmiştir³⁹. Böylelikle yazmanlar her biri ayrı bir tanrı ile eşleştirilen kuşların akılda kalmasını kolaylaştırırken, hem fauna hem teoloji bakımından didaktik bir yapı oluşturmuştur.

A. Mitolojik ve Edebi Metinlerde, Bilgelik Metinlerinde Kuş

A.1 Mitolojik ve Edebi Metinlerde Kuş

Mezopotamya'nın inanç ve düşünce dünyasını yansıtan mitolojik içerikli metinlerde karşılaştığımız sembolizm ve mecaz, anlatılmak istenileni daha anlaşılır ve akılda kalıcı bir hâle getirmesi nedeniyle yazmanların kullandığı vazgeçilmez bir yöntem olmuştur. Metinlerde sembolizm unsuru olarak canlı cansız her türlü varlık kullanılmışken biz ise sadece yalın olarak kuşların anıldığı ve bununla birlikte kuş üzerinden yapılan sembolik anlatıları konunun kapsamından sapmadan yalnızca ilgili yerlerini alıntıyla dikkate alacağız.

A.1.1. *Gılgamış Destanı*'na göre tufanın yedinci günü Utnapişti suların çekilip çekilmediğini anlamak için sırasıyla güvercin, kırlangıç ve karga yollar:⁴⁰

“§148-156 Beşinci ve altıncı gün, Nissir gemiyi alıyordu yolundan. Yedinci gün bir güvercin (summatu / TU. MUŞEN⁴¹) salıverdim. Güvercin uçtu gitti sonra geri geldi: Konacak bir yer bulamadığı için geri geldi. (Sonra) bir kırlangıç (SIM. MUŞEN⁴²) salıverdim. Kırlangıç uçtu gitti: Ama geri geldi: Konacak bir yer bulamadığı için geri geldi. (Sonra) bir karga (a-ri-bi-ma⁴³) salıverdim: Karga uçtu gitti. Ama suların çekilmiş olduğunu görünce ne bulduysa yemeğe koyuldu, gag gak öttü (?), pıskırdı. Ama geri dönmedi artık.” Burada konacak yer arayan kuşlar dolaylı olarak “haberci kuş” görevi görmektedir. Kuşların uçuş özellikleri sebebi ile daha geniş alanı daha kısa zamanda tarayabilecek olmaları ve tüneme dürtüleri doğrultusunda güvenli bir yer aramaları, onların öyküdeki önemini vurgulamaktadır.

³⁹ Lambert 1970, 111.

⁴⁰ Bottéro 2006, 198; George 2003, 712-713; Beydiz 2016, 157; Sax 2006, 30.

⁴¹ CAD S, 378; Salonen 1973, 245; Aydın 2013, 1015.

⁴² CAD S, 295; Salonen 1973, 248; Aydın 2013, 1106.

⁴³ CAD A2, 265; Aydın 2013, 1084, 1148.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

A.1.2. *İştar’ın Yeraltı Dünyasına İnişi* mitinde, yeraltı halkı tanımlanırken onların “kuşlar gibi kanattan elbiseler giydikleri” bildirilmiştir⁴⁴. Hemen belirtmeliyiz ki bu tanıma benzer olarak, Sümerce rüzgâr-nefes-hava anlamlarına gelen *lil* kelimesinden türetilmiş bir isim olan *lilitu*⁴⁵ rüzgâr ya da evin penceresinden uçan kuş gibi tasvir edilen bir ifrittir⁴⁶. Bununla birlikte öte dünyanın ifritleri utukkū, alū, gallū, maškim de metinlerde “yüksekten uçan bir kuş gibi uçup gitmesi⁴⁷” için yakarılan varlıklar olması sebebiyle kuşa benzetilmiştir. Dolayısıyla öte dünya ile ilintili ifritler ve öte dünyanın sakinleri kuş sembolizmi üzerinden tanımlanmıştır.

İştar’ın yaptığı anlaşma sebebiyle Dumuzi’yi yer altı dünyasına götürmek için onun saklandığı yere, kız kardeşi Geştinanna’nın evine gelen cinler Geştinanna’ya uyguladıkları tüm zorbalıklara rağmen ondan Dumuzi’nin yerini bir türlü öğrenemezler. Metnin devamında cinler Dumuzi’yi bulmuşlardır. Bunun üzerine kız kardeşi Geştinanna cinler tarafından alıkonulan kardeşinin yerine geçmek için yakarır ve kuşlar gibi aceleci, hızlı bir şekilde hareket ederek kardeşini bulmak ister:

*“Kardeşi, kardeşinin kaderi yüzünden bir kuş gibi şehri geziyordu.
Kardeşim büyük talihsizliği ortadan kaldıracığım, geleceğim⁴⁸”*

İnanna’nın Ölüler dünyasına inişinin cezasını çeken Dumuzi’nin yer altına inişinden sonra onun çölde gerçekleşen cenaze törenine İnanna, Dumuzi’nin kız kardeşi Geştinanna (burada Bilulu olarak geçer) ve Dumuzi’nin kuşu “yuvasında bir güvercin (*tu^{muşen}*) gibi düşünen çöl kekligi (*buru4.habrud.da^{muşen}*)” katılmıştır⁴⁹. Burada Dumuzi’nin kuşu olarak çöl

⁴⁴ Tansuğ ve İnanlı 1949, 568.

⁴⁵Bkz: “Lil לל” Puech 1999, 509.

⁴⁶ Bkz: “Lilith לילית” Hutter 1999, 520. Ayrıca Lilith hakkında bkz. Çınar, Aynur, “Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça’nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni”, *Bilimname* 35/2018, 363-395.

⁴⁷ Geller 2007, 191.

⁴⁸ Gadotti 2014, 46-47. Metnin aynı satırları Türkiye İş Bankası Yayınlarından Alp Tümertekin çevirisi ile çıkan Mezopotamya Mitolojisinde “O sırada kız kardeşi de ondan ötürü kentte dolaşıp kardeşim! Ah seni uzaklara götürmek istiyordum” şeklinde yayımlanmıştır. Bkz. Bottéro ve Kramer 2017, 337.

⁴⁹ Jacobsen ve Kramer 1953, 176-177; Bottéro ve Kramer 2017, 378.

keklığının anılması pratik bir gerekçeden, cenazenin çölde gerçekleşmesinden kaynaklanıyor olmalıdır.

A.1.3. *Enki ve Ninhursag-Su Tanrısının İşleri* ya da *Enki ve Ninhursag-Bir Cennet Miti* olarak bilinen metinde Dilmun ülkesinin tasviri yapılmaktadır. Bu tasvir İncil'deki cennet tasvirine benzerliği ile dikkat çeker⁵⁰. Cenneti ve cennetteki hayatı ifade etmek için huzurun ve barışın sembolü olarak kuş kullanılmıştır. Hatta ötüşleri hoş olmayan kuşların ses çıkarmadığı belirtilerek cennetin huzurlu ortamı kuş sesi üzerinden tasvir edilmiştir:

“Dilmun’da kuzgun (uga^{muşen/} āribu⁵¹) sesini çıkarmaz, çaylak (dar^{muşen/} ittidū⁵²), çaylak sesi çıkarmaz, Aslan öldürmez, kurt kuzuyu kapmaz, oğlak-boğazlıyan köpek bilmez, ...yüksekteki kuşun yavrusu yoktur, ...güvercinin (tu^{muşen}) başı yoktur...”⁵³

A.1.4. *Anzu Miti*'nin kahramanı Anzu ya da Sümerce IM.DUGUD⁵⁴, yırtıcı bir hayvan sesine benzetilen gök gürlemesinin ancak bir aslanın ağzından çıkması sebebiyle aslan başlı bir kuş olarak tasvir edilmiştir⁵⁵. Oldukça güçlü bir kuş olan Anzu metinlerde başrolü bir tanrı veya bir kahramanla paylaşırken, öykülerin her birinde o farklı karakterlerde temsil edilmektedir. Gerçekten de Ninurta ve Anzu arasındaki iktidar mücadelesinin anlatıldığı *Anzu Miti*'nde⁵⁶, Anzu kargaşayı temsil etmektedir. Söz konusu öyküde Anzu saldırgan, yırtıcı ve güçlü yapısına rağmen, silahlarından birinde akbaba sembolü olan⁵⁷ Ninurta tarafından mağlup edilmiştir. Hemen belirtmeliyiz ki Ninurta ve Anzu arasındaki mücadelenin anlatıldığı bu öykünün amacı, tıpkı Enuma Eliş ve Lugal-e destanlarında olduğu gibi, siyasal gelişmelere paralel olarak yükselişe geçen ve taraftarı artan Ninurta tapınımına açıklık getirmektedir. Bununla birlikte metinlerde aktarılan *kargaşa motifi* askeri bir propaganda aracı olarak askeri eylemlerin haklı bir gerekçesi gibi sunulmuş ve böylece siyasal propagandaya hizmet etmiştir. Öyle ki Asur kralları

⁵⁰ Kramer 1992, 37.

⁵¹ Veldhuis 2004, 299; Aydın 2013, 1148.

⁵² Turaç kuşu olarak da kaydedilmiştir. Bkz. CAD I&J 2004, 304; Salonen 1973, 203; “tavuk” Aydın 2013, 138. İttidu kuşunun ötüşü ölüm ve yıkım habercisi olmalıdır. Bkz: Kramer 1992, 38 dn.17.

⁵³ Kramer 2001, 107; Kramer 1992, 38; Kramer ve Albright 1945, 10-11.

⁵⁴ Bkz. Black ve Green 2003, 37; Cooper 1974, 121. Arkeolojik verilerde kartal tasviri için bkz. Himmetoğlu 2017, 200-202.

⁵⁵ Jacobsen 1976, 128; CAD A2, 153.

⁵⁶ Bottéro ve Kramer 2017, 441-457, 458-463; Annus 2002, 149; Mccall 2011, 101-106.

⁵⁷ Tosun 1960, 271.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

tanrı Ninurta'nın dünyevi kimliğinin temsilcisi olarak ülkenin düşmanlarına karşı, bu öyküde düşman Anzu'nun şahsında temsil edilmiştir, savaşmıştır⁵⁸. Ancak o tam tersi bir karakterde, bir dileği yerine getiren kuş olarak başka bir metinde de karşımıza çıkmaktadır. *Lugalbanda ve Anzu* isimli metinde⁵⁹ Zabu dağında tek başına olan Lugalbanda'nın Anzu'dan elde etmeyi arzuladığı ayrıcalığa erişmek için planladığı oyun ve sonrasında amacına ulaşip ordusunu ve kentini zafere ulaştırması anlatılmaktadır. Öyküye göre Lugalbanda, hiçbir ağacın yetişmediği dağlarda kökleri yeraltı dünyasına kadar inen *Enki'nin kartal ağacında*⁶⁰ yaşayan Anzu'dan, kendisi için *hiç yorulmadan dilediği yere gidebilmek üzere sonsuz güç ve kendisine lanet okuyanların kahrolması* ayrıcalığını ister. Lugalbanda zorlu dağlardan geçerek yaptığı uzun yolculuktan nasıl sağ olarak kurtulduğunu ise *yeri güvercin gibi gagaladığını* böylelikle bulduğu yabancı meşe palamutları ile karnını doyurduğunu anlatarak açıklar. Metnin devamında Uruk kralı Enmerkar'ın Aratta kenti üzerine yaptığı seferde komutan olarak görülen Lugalbanda, Uruk kentinin bir türlü başarılı olamaması üzerine Uruk'a ve tanrıça İstar'ın huzuruna yardım talebi için gönderilir. Anzu'nun ona bahşettiği tükenmez gücü ile dilediği yere gitme avantajı sayesinde çarçabuk Uruk kentine giden Lugalbanda burada İstar'dan gerekli yardımı alır. Lugalbanda'nın “hiç yorulmadan dilediği yere gidebilmek” olarak belirtilen isteği, Anzu'nun kendi şahsında bulunan bir özelliği olmasının yanı sıra esasında tüm özgür kuşların davranışını da anlatmaktadır.

A.1.5. *Etana ve Kartal* isimli, bir kuş ve kralın kader birliği yaptığı mitte, çocuksuz kral Etana ve bir kavak ağacında yaşayan fakat komşusu yılanın yavrularını yediği için Şamaş tarafından cezalandırılan kartalın başından geçenler anlatılmaktadır. Anlatıda kartal uçma yeteneğini kaybetmiş bir kuş olarak kaydedilmiştir. Hikâyeye bir varis bırakamayan ve bu sebeple doğum otunu arayan kral Etana eklenir. Etana ve kartalın ortaklığı doğum otunu arama macerası ile başlar⁶¹. Doğum otunu bulamayan Etana'nın umudu iyiden iyiye kırılır. Daha sonra Etana kartala gördüğü bir rüyayı anlatır, buna göre Etana

⁵⁸ Bottéro ve Kramer 2017, 470; Annus 2002, 94-97.

⁵⁹ Metnin Sümerce'den İngilizce'ye tercümesi için bkz. Vanstiphout 2003a, 136-159, Jacobsen 1987, 320-321, 322-410, Black vd. 2004, 23-31. Metnin Türkçe tercümesi için bkz. Adalı ve Görgü 2016, 63-77.

⁶⁰ İğneli bir ağaç türü olan çam ağacı olduğu hakkında bkz. Jacobsen 1987, 323 dn.2

⁶¹ Maccall 2011, 96-100; Speiser 1974, 115-118; Tansuğ ve İnanlı 1949, 555; Akkad dönemine ait bir silindir mühürde Etana ve Kartal birlikte gösterilmektedir. Bkz: Green 1997, 136-137, 152 figür 1.

İştar'ın huzuruna çıkmıştır. Rüveyı dinleyen kartal Etana'yı tekrar cesaretlendirmiş ve onlar yine göklere çıkmıştır. Metindeki küçük bir boşluktan sonra Etana'nın doğum otunu aldığı ve onu karısına götürdüğü anlaşılmaktadır⁶². Krallık ve kartal sembolizmi arasındaki bağa örnek olan bu mitte⁶³ hem kartal hem kral içinde buldukları olumsuz koşullar sebebiyle mağdurlardır ancak yine onlar birbirlerine çare olurlar.

A.1.6. *Elkunirsa ve Aşhertu* isimli Kenan mitinde Tanrı El, hanımı tanrıça Aşherah, Tanrı Baal ve kız kardeşi Aştarte arasında geçen olaylar anlatılmaktadır. Aşhertu Tanrı Baal'a uygunsuz bir teklifte bulunup reddedilince öfkelenmiş ve onu kocası El'e şikâyet edip cezalandırılmasını istemiştir. Bunlardan haberdar olan Baal'in kız kardeşi Aştarte durumu kardeşine haber vermek için yola koyulur. Öykü boyunca Aştarte'nin çeşitli kuşlar formunda başkalaşım geçirdiğini görmekteyiz: Aştarte ilk olarak bir *baykuş* formunda karı kocanın gizli planlarını tünediği duvar üzerinde duymuş ve uçarak bu durumu kardeşine haber vermiştir (§5 2 A ii 4-16)⁶⁴. Eski doğuda baykuşun uğursuz durumların habercisi olması sebebiyle⁶⁵ Aştarte yazmanlarca ilk olarak baykuş formunda tasvir edilmiş olmalıdır.

A.1.7. Bir Sümer derlemesi olan ve Eski Babil Devrine (yaklaşık olarak MÖ. 1900-1600) tarihlenen *Nanşe ve Kuşlar* şiiri Tanrıça Nanşe'nin tüm kuşlar âlemini nasıl yarattığını anlatır⁶⁶. Burada tanrıça Nanşe "*ayaklarında kutsal kuş oturan soylu hanım*" olarak tanımlanmaktadır⁶⁷. Hatta öyle ki Nanşe'nin kızı Guabba kenti tanrıçası Nimmar da kuş şeklinde tasvir edilmiştir⁶⁸. Tanrıça Nanşe yaratılışa kaz ile başlar:

*“Kaz (u₅^{muşen}) saf sazlık yataklarından geldi
Saf sazlık yataklarından çıktı.
Bilge kaz gününü yüksek gökyüzünde geçirdi.
Bilge kaz gökyüzünde öttü:
Onun ötüşü (kaz ötüşü) tatlıydı, onun sesi hoştu.*

⁶² Foster 2005, 534, 553.

⁶³ Rogers 2015, 82. Eski Mezopotamya'da kartal kuşların kralıdır. Bkz: Saggs 1962, 501.

⁶⁴ Hoffner 1998, 90-91.

⁶⁵ Baykuş ve baykuşun çeşitli inançlarda uğursuzluk habercisi olduğu hakkında bkz: Gülakan Kaman 2015, 1140.

⁶⁶ <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.4.14.3&charenc=j#>; Veldhuis 2004, 1, 6.

⁶⁷ Vanstiphout 1997, 127.

⁶⁸ Tosun 1960, 266; Jacobsen 1970, 23.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

*Hanımefendim kaz[ından etkilendi]
Hanımefendim Nanşe kaz[ından etkilendi].⁶⁹”*

Kazın yaratılmasından oldukça hoşnut olan tanrıça artık sırasıyla diğer kuşları da yaratma işine girişir. Şiirin devamında Nanşe'nin, Anzu (anzud^{muşen}), keskin dişli kuş (zu₂-sis^{muşen}), yüce kartal (hu-ri₂-in^{muşen70}), ördek (a₁₂-ra₂-bu^{muşen}), deve kuşu (ga-nu₁₁^{muşen}), tavus kuşu (d^{ha}-ia₃^{muşen}), şahin (te₈^{muşen}), akbaba (te₈ uz^{muşen}), turna kuşu (M₁₂.U₂.S_A₂.KID^{muşen}), yılan yiyen kuş? (muş-gu₇^{muşen}), kuğu (u₅-bi₂^{muşen}), saksagan (ni₂-gur₁₁-mu-du-um^{muşen}), akbalıkcıl (kişi₆-bar^{muşen}), gurug balıkçılı (kişi-bar^{muşen} gu₂-ru-ug^{muşen}), leylek (li-li-bi-sig^{muşen}-e), kırlangıç (sim^{muşen}), kumru (tum₁₂^{muşen}), güvercin (tum₁₂-gur₄^{muşen}), kuğu (u₅-bi₂^{muşen}), keklik (dar^{muşen}), kırpık kaz? (şu-ur₃^{muşen}), uyku kuşu? (u₃-ku-ku^{muşen}), ibibik (sipad^{muşen}), üzüm gözlü kuş? (igi-geştin-na), buru₅-az^{muşen}, um^{muşen}, SAL.SAL^{muşen}, UD.DU^{muşen}, giri₁₆-i-lu^{muşen}, şe₂₁^{muşen}, dub₂-dub₂-bu^{muşen}, şeg₅-şeg₅^{muşen}, gu₂-bi-gu₂-zag-ga^{muşen}, e-sig^{muşen}, ti-gi₄-lu^{muşen}, u₅-dar^{muşen}, ha-mun^{muşen}, dur^{muşen}, du₇-u₂^{muşen}, a-dar-dar-ra^{muşen}, TUM.keş₂^{muşen}, gu₃-keş₂^{muşen}, dur-dar^{muşen}, nu-erim₂-la₂^{muşen}, ti-ri₂-da^{muşen} olarak kaydedilen kuşları ve onların ötüşleri, tanrılar ile ilişkileri, tüylerinin görünüşleri gibi özellikleri ile tanımlayarak yaratması anlatılmaktadır⁷¹. Tanrıçaya sunulan övgüler ile sonlanan metin, tanrıçanın kuşları yaratması dışında fazla dini öge içermemektedir⁷².

A.1.8. Edebi bir tür olan balaglar⁷³ ve ağıtlar sembolizm açısından oldukça zengindir. Sümer dini törenlerinde tekrar edilen mısralar hâlinde harp (balag) ile çalınan müzik eşliğindeki ağıtlara balag denilmekteydi. *Enlil ame amašana* isimli ağıtta tanrı Enlil avcı bir kuş temsilinde, küçük kuşlar olarak tanımlanan düşmanlarını kuş kapanında yakalarken anlatılmaktadır⁷⁴:

⁶⁹ Veldhuis 2004, 117.

⁷⁰ “BURU₅ KUR.RA / ārib šadī” Wiggermann 1992, 132-133’de kelime “dağ kargası” olarak tercüme edilmişken s.140’da tespit edilemeyen bu kelime için HU.RI.IN^{muşen} kartal önermesi yapmaktadır.

⁷¹ Veldhuis 2004, 117-122; Veldhuis metinlerde ve sözlüklerde kuş isimlerinin birbirinin yerine kullandığını tespit etmiştir. Buna göre o, örnek olarak bir metinde leylek kelimesinin başka bir metinde balıkçıl yerine kullanıldığını bildirir. Öte yandan tek bir kuşu tanımlayan birbirinden farklı kelimeler olduğunu da ekler. Bkz: Veldhuis 2004, 209. Çalışmamızda anılan kuş isimlerinin birbirinin yerine yazılması bu sebeptir.

⁷² Lewis ve Llewellyn-Jones 2018, 15.

⁷³ CAD B, 38-39.

⁷⁴ Black 1996, 27.

“Yüce dağ suyu çamurlanacak: o balığı yakalayacak.
Ve ülkenin efendisi bir tuzak kuracak: ve o küçük kuşları yakalayacak”

Bir Şehir İçin Ağıt isimli metinde kent içinde bulunduğu durum hayvan sembolizmi üzerinden anlatılmıştır. Kuzuların düşman ülkesinde ağlar gibi melemesi ve koyunun kaçarken kuzusunu nehirde yitirmesi içinde bulunulan durumun zorluğunu ifade etmektedir. Kuşlar ise ne yaptıklarını bilmeden kanatlarını keser bir hâlde anlatılmaktadır⁷⁵. Koyun, kuzu ve kuş sembolik olarak düşman saldırısındaki halkı işaret ederken, kent insanları ve hayvanları ile birlikte acı çektiğini göstermek için mübalağa amacıyla da kullanılmış olmalıdır. III. Ur hanedanının Elam saldırısının ardından yıkılması sonrası kayda geçirilen *Ur Kenti İçin Ağıt* isimli şiirde tanrıça Ningal şehrin durumunu anlatırken “kuzgunlar benim kuşlarımı benden kaçırdı, “ah benim şehrim” diye ağlayayım” demektedir⁷⁶. Halkın tanrıçanın kuşları olarak ifade edildiği metinde düşman da sürü hâlinde yaşayan bir kuş türü olan kuzgun olarak kaydedilmiştir. *Akkad’ın Lanetlenmesi* isimli metinde, Naram-Sin’in E.kur’u yeniden inşa etmesine Enlil tarafından izin verilmemesiyle ilişkili olarak Akkad Krallığı’nın egemenliğini kaybetmesi anlatılmaktadır. Naram-Sin kehanetlerin aksine ordusu ile Nippur kentine girip tapınağı yıkarak yeniden yapmaya başlayınca Enlil çok sinirlenir ve komşu Gutileri Akkad kentine saldırır. Metinde saldırı sonucu sığınaklarda saklanan halk kuşlara benzetilmiştir: “güvercinleri sığınaklarında inlesin, saklandıkları yerde serçelerine bir şeyler fırlatılsın, korkmuş bir güvercin gibi ihtiyatlı olsun⁷⁷.”

A.1.9. Araştırmacılar tarafından *Cehennem Kapısında Mülk Satın Alan Cin* (K 8398 ADD 469) olarak isimlendirilen ve Assurhaddan döneminin sonuna, Assurbanipal ve Samas-sumu-ukin’in eş zamanlı veraset dönemine tarihlenen (MÖ. 672-669) metnin⁷⁸ hiciv türünde olduğu belirtilmektedir⁷⁹. Belgeye göre cin (LÚ^d.ALAD), Urburu’dan (m^{ur}-bu-ru DUMU m^{li}-pu-u-gu) suyun olmadığı, arpanın yetişmediği, hiç ürün alınamayan ve aynı zamanda cehennem kapısında bulunan bir arsa satın almaktadır. Metnin sonundaki şahitler listesinde üç kuş anılmaktadır⁸⁰:

⁷⁵ Foster 2005, 153.

⁷⁶ Jacobsen 1987, 465.

⁷⁷ Jacobsen 1987, 359, 371.

⁷⁸ Kwasman ve Parpola 1991, 232-233; Scurlock 1993, 11-12.

⁷⁹ Foster 2005, 942.

⁸⁰ Metnin Asurca’dan İngilizce’ye tercümesi için bkz. Kwasman ve Parpola 1991, 233.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

“Huzurunda (şahit) vuvu,” [...] kentinin baykuşu.
Huzurunda (şahit) gakkak,” [...] arasında karga
Huzurunda (şahit) uzunbacak,” [...] kazı”

Metnin yeraltı dünyasındaki alım satım işleri ile ilgili olması onun tanrı Nergal kültü ile ilgili olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca araştırmacıların belirttiğine göre metnin yazılı olduğu kil tabletin üzerinde kuş pençesi şeklinde izlerinin varlığı, metnin içeriği ile birlikte düşünüldüğünde oldukça dikkat çekicidir⁸¹. İlk bakışta verimsiz bir toprak satışını anlatan metinde karga, baykuş ve kaz gibi ötüşleri diğer kuşlara göre melodik olmayan kuşların kaydedilmesi bilinçli bir tercih olmalıdır.

A.1.10. Narû edebiyatının⁸² bir parçası olan *Kutha Efanesi* kurmaca bir öykü olarak tanımlanır. Burada Naram-Sin’in, memleketini yıkan doğaüstü bir düşmanla olan mücadelesi anlatılmaktadır⁸³. Mücadelesi esnasında Naram-Sin “*karga suratlı kuş adamlarla (işşür hurri ameluta aribu panuşün)*” mücadele etmek zorunda kalmıştır⁸⁴. Düşmanın buradaki gibi insanüstü, fantastik bir şekilde tanımlanması Naram-Sin’in başarılarını yüceltmek amacıyla yapılmıştır.

A.1.11. Sümer aşk şiirlerinden oldukça erotik içerikli *Benim Yünüm Marul Oldu* isimli şiirde çiftler arası cinsel münasebet pubik tüyleri ifade eden yün ve marul mecazı ile anlatılırken, kadın cinsel organı *dubdub kuşu* olarak tanımlanmıştır⁸⁵. Benzer olarak işinde başarısız olan bir avcı ve eşi arasında geçenleri anlatan şiirde kadının içinde bulunduğu durum “*kurumuş küçük bataklık*”; istekli olunmasına rağmen aşırı miktarda biranın etkisi nedeniyle başarısız cinsel birliktelik “*yakalaması faydasız kuzgun*” mecazı ile ifade edilmiştir⁸⁶. Şiirlerde sevgili “*aşk kuşu*” olarak nitelenmekte ve sevgili ile cilveleşmek kumru ötüşü (*kuu-kuu*) üzerinden anlatılmaktadır⁸⁷. Bununla birlikte duygusal ilişkiyi başlatmak amacıyla yapılan “*tavlama*” büyüsünde bir kuş türü olan ördek dili

⁸¹ Scurlock 1993, 12.

⁸² Gurney 1955, 93.

⁸³ Foster 2005, 344.

⁸⁴ Gurney 1955, 93; Westenholz 1997, 265; Scurlock 2002a, 362; Foster 2005, 349.

⁸⁵ Jacobsen 1987, 93; Leick 2003, 121. ; dub.dub MUŞEN için bkz: CAD D, 168.

⁸⁶ Leick 2003, 37-38.

⁸⁷ Foster 2005, 165.

kullanılmaktadır. Bu kuşun gürültücü doğası ve onun çok ses çıkarması sebebiyle büyü nesnesi olarak ördek dilinin kullanıldığı düşünülmektedir⁸⁸:

“Bir kadını konuşurmak için, me-şu ağacını, şimşir ağacını, obsidyeni, sahlû bitkisini ve bir ördeğin dilini koyunyunüne sar. Eğer onu yatağının başına koyarsan, o kadın her nereye giderse gitsin, o asla konuşmayı durduramayacak ve sen onunla aşk yapabileceksin.” Büyü sonucunda “duygusal büyüünün ilkelerinden biri herhangi bir etki onu taklit ederek elde edilir⁸⁹” tanımından hareketle gürültücü ve konuşkan ördek simgesinde erkeğe ısınması istenen kadın, erkek ile devamlı iletişim hâlinde olacaktır.

A.1.12. *Kaz ve Kuzgun* isimli öykünün kaydedildiği tabletin kırık olması sebebiyle hikâyenin nasıl son bulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak *Avcı ve Karısı* isimli bir başka hikâyeden yola çıkarak bir yorum yapılmaktadır. Hikâye, tuzağa düşmüş bir kazın (kur-gi^{muşen}), diğer kazlar kuzeyden güneye doğru uçarken bir kuzgunun dikkatini çekmesi ile başlar. Korkuluğun üzerine tünemiş durumdaki kuzgun (uga^{muşen}) kaza dilediği kadar yükseğe uçabilecekken neden uçmadığını sorar. Kaz aslında kuzgun için hazırlanmış ağa ve yemlere kendisinin aldandığını söyler. Kaza akıl vermeye başlayan kuzgun ona neden ağı parçalayıp çıkmadığını sorar. Anlaşılması oldukça güç olan metnin devamına göre kuzgunun avcının karısı tarafından kandırıldığı düşünülmektedir. Buna göre avcının karısı kuzguna kapanda kuzgunun yemesi için uygun bir şey olduğunu söyleyerek kandırılmış ve kuzgunun yiyeceği almak için kapıyı yükseğe çıkarmasını sağlayarak kazın kurtulmasına yardım etmiştir⁹⁰.

A.1.13. *Balık ve Kuş Arasındaki Tartışma* isimli fabl türündeki öyküye göre tanrı Nudimmud (EA / Enki) balık ve kuşa şekil verdikten sonra, kuş yuvasını kamışlıkta yapmış, balıklar bataklıkta yavrulamıştır⁹¹. Metnin devamında balık kuşun ötüşünden çok rahatsız olarak onu azarlamaya başlar: *“Balık kuşa bağırdı:[...] bir atışma başlattı. Balık gururla dikildi, ona bağırdı, burnunu dikti: huzur bilmeyen, durmaksızın sızlayan, yüzün [...] kalbin kötülük ile damlıyor. Oracıkta durup duruyorsun, seni uzağa kovalıyorlar. Oluklarda çiftçinin oğlu boynun için bir tuzak kurdu; bahçede ve meyve bahçesinde bahçıvan sana karşı bir ağ kurdu! O kolunu sapandan (sapan sebebiyle) dinlendiremez, huzur içinde*

⁸⁸ Scurlock 2014a, 107. Ayrıca hamile kadınların Lamaštu’nu etkisinden ve düşük riskinden korunması için yapılan büyülerde de ördek dili kullanılmaktadır. Agy, 126.

⁸⁹ Frazer 2004, 10.

⁹⁰ Alster 2005, 352-359.

⁹¹ Vanstiphout 2003b, 581; Black vd. 2004, 230-235.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

oturamaz. Sebze sıralarında zarara sebep oldun, sen rahatsız ediyorsun, sınır boyunca tarlalarda senin rahatsız edici ayak izlerin var⁹².” “Kuş senin hiç utanman yok, avluyu pisliğin ile doldurdun, avluyu temizleyen süpürgeci çocuk seni halatlar ile kovalar, senin ötüşünle tüm hane rahatsız olur, onlar senin gürültünden kaçıyorlar, çirkin çığığın ile geceyi bölüyorsun, kimse iyi uyuyamıyor!” Bunun üzerine kuş balığa: “Ağzın bir tepectiktir, burnun daire içinde yayılsa da, sen arkanı göremezsün. Kalçaların kesilmiş, kollarından, ellerinden ve ayaklarından bahsetmiyoruz, boynunu ayaklarından anlatmaya çalış! Kokun iğrençtir, insanları öğürtürsün, onlar sana burunlarını buruştururlar. Hiç bir yemlik yediğin türden yemi tutamaz ve seni taşıyan her kimse elinin tenine (derine?) dokunmasından nefret eder.”⁹³ diyerek karşılık verir. Atışmanın devamında kuş fiziki özelliklerinin balığinkinden daha iyi olduğunu söyleyerek övünmektedir. Meyve bahçelerinde gezinmenin, ilahlere benzer tınılarda çıkardığı ses ile ötmenin, tüm o tatlı meyve ve sebzelerden yemenin kendine yakıştığını belirten kuş, balığın onu nasıl bu hâli ile tanımadığını sorar. Bu cevaba çok hiddetlenen balık, kuşun kendisini küçük görmesini kabul etmeyerek, kendisinin tapınağın bolluğunu yüklediğini, hatta Ekur’un büyük adaklarını iletmek gibi büyük bir iş yaptığını söyleyerek karşılık verir⁹⁴. Balık, Aşnan gibi ülkenin açlığını doyumak için var olduğunu bu sebeple hasat bayramında sürekli ona önem verdiklerini ekler. Hırsını alamayan balık, kuş yavruları için yiyecek aramaya gittiğinde kuşun yuvasını yıkıp, yuvadaki yumurtaları parçalayıp denize atar. Kuş yuvaya gelip, yıkıntıları görünce suya dalıp balığı hiddetle aramaya başlar. Kuşun balığa hakaretlerinden sonra balık, davalarını görmesi için Enki’nin huzuruna gitmelerini önerir. Enki’nin huzurunda kuş balıktan şikâyetçi olarak tanrının önünde secde eder. Enki taraflardan hangisinin haklı olduğunu anlamak için tartışmayı dinler. Tartışmanın sonunda, tanrıların kuşun ötüşünden memnun olduğunu söyleyen Enki, kuşu balığa üstün kılarak tartışmayı sonlandırır⁹⁵. Burada balık ve kuş birbirilerinin “fiziksel ve

⁹² Metnin İngilizce tercümesi için bkz. Vanstiphout 2003b, 581-582.

⁹³ Foster 2002, 279.

⁹⁴ En erken zamanlardan beri Eski Mezopotamya’da balık ve kuş tıpkı boğa ve keçi gibi tanrılara adak olarak sunulmaktadır. Burada balık Ekur’un büyük adaklarını ilettiğini söyleyerek tanrılar huzurundaki önemini vurgulamaya çalışır. Bkz: Scurlock 2002b, 389-390 dn.4. Hatta Nanna’ya AMAR.SAG (güvercin), U₅ BI kuşu adak olarak sunulmaktadır. Bkz. Scurlock 2002b, 392. Ancak yılın belli günlerinde de kuşların yenmesi tanrı Nedu’ya karşı işlenmiş bir suç olarak görülürdü. Bkz: Scurlock 2002b, 393. Ayrıca tanrılara sunulan kült yemekler arasından sabah vaktindeki sunularda marratu kuşu ve kumru anılmaktadır. Bkz: Linszen 2004, 137.

⁹⁵ Vanstiphout 2003b, 582-584.

zihinsel kusurlarına atıfta bulunarak muhatabın küçümsenmesi” yolu ile üstünlük sağlamaya çalışmıştır⁹⁶. Oldukça benzer bir hikâye olan *Kaplumbağa ve Balıkçıl*’da da kıskanç kaplumbağa Enki tarafından haksız bulunup balıkçıl kaplumbağaya üstün tutulmuştur⁹⁷. Bu iki öykü tıpkı Emeş ve Enten, Lahar ile Aşnan öykülerinde olduğu gibi zıtlıklardan yola çıkılarak üstünlük kurma motifi kapsamında Mezopotamya literatüründe sık karşılaşılan bir anlatım geleneğidir.

A.1.14 Bir başka fabl örneği ana fikri sebebiyle dikkat çekicidir. Her şeyin kendi oranınca değerlendirilmesi gerekliliğini bir fil ve bir kuş üzerinden iki farklı şekilde açıklayan öykülerin ikincisine hiciv unsuru da eklenmiştir⁹⁸:

“Bir fil kendi kendine şunları söyledi: Şakan’ın vahşi hayvanları arasında benimle kıyaslanacak kimse yoktur. Çalı kuşu (antirigu^{muşen}) onu cevapladı: “yine de, kendimce (kendi oranımda), ben de sana eşitim” dedi.”

“Bir fil kendi kendine şunları söyledi: Şakan’ın vahşi hayvanları arasında benim gibi dışkılayabilecek kimse yoktur. sipidiqar^{muşen} onu cevapladı: “yine de, kendimce (kendi oranımda), senin kadar dışkılayabilirim.”

Kendini büyük görme diğer bir ifade ile kibirlenme hâli bir fil ve bir kuş ya da sivrisinek üzerinden anlatılmıştır⁹⁹:

“Bir filin üzerine konmuş bir sivrisinek¹⁰⁰, dedi ki: “Kardeşim senin tarafına mı bastım? Sulama yerinde kaçacağım. Fil sivrisineği cevapladı, “binip binmediğini ya da inmeni umursamıyorum. – senin varlığın nedir ki?”-“

A.2 Bilgelik Metinlerinde Kuş

A.2.1. Eski Mezopotamya’da bilgeliğin sembolü kanatlı ve kuş başlı bilge *apkallu*’dur¹⁰¹. Babil bilgelik metinleri (*nēmequ*)¹⁰² bilgeliği, (*enqu, mūdū, ḥassu, etpēšu*) inisiyenin kült ve büyü alanında gösterdiği beceri olarak belirlemiştir. Araştırmacıların bilgelik metni olarak kaydettiği *Ludlul bēl nēmeqi* (Bilgeliğin efendisini öveceğim / Bilgeliğin efendisine şükredeceğim) dört tablet ve yaklaşık

⁹⁶ Kağnıcı 2018, 62 dn. 60.

⁹⁷ Gragg 2003, 571-573; Foster 2002, 280; Black vd. 2004, 235-239.

⁹⁸ Gordon 1958, 10; Alster 2005, 366; Kramer 2002, 164.

⁹⁹ Lambert 1996, 217, 219.

¹⁰⁰ Ya da çalı kuşu (diqidqum). Bkz: Alster 2005, 367.

¹⁰¹ Black ve Green 2003, 16; Scurlock 2002a, 363.

¹⁰² “bilgelik, hikmet” Bkz: Lambert 1998, 31.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşuru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

500 satırlık bir düz yazıdan oluşmaktadır. Söz konusu tabletlerin içeriği Kassit dönemine tarihlenmekle birlikte metinler Asurbanipal’in kütüphanesinden ve Sultantepe kazılarında gelmektedir. Burada adının Şubši-mešrê-Şakkan olduğu düşünülen soylu bir beyin başına gelen her türlü felaket ve bunlarla nasıl baş ettiği ve nihayetinde tanrı Marduk’un, bu kişiye yakardığı sağlık ve refahı bahşetmesi anlatılmaktadır¹⁰³. Acı içindeki soylu “*bütün günlerimde bir güvercin gibi inliyorum*¹⁰⁴”, “*zincirlenmiş ve bûşu kuşları gibi bağlanmış dizlerim*¹⁰⁵” diyerek içinde bulunduğu zor durumu kuş ötüşü üzerinden vurgulamıştır.

A.2.2. *Tavsiyeyi Dinle/Tavsiyeye Kulak Ver* (Şimâ Milka) isimli baba ve oğul arasındaki konuşmayı, atasözleri çerçevesinde anlatan bilgelik metninde baba oğluna seyahat, ticaret, evlilik, tarım, hukuki ihtilaflar, gündelik hayat ve dindarlık ile ilgili öğütler vermektedir. Metnin ilk bölümünde baba oğluna seslenirken, ikinci bölümde oğul babaya, babasının öğütlerini reddederek kendi hayat tarzını ortaya koyan ve hayatın değersiz ve kısa olduğunu açıklayan sözler ile seslenmektedir¹⁰⁶. Babası tarafından geceleri başını sokacağı bir ev yapması için uyarılan oğul, babasına şöyle cevap verir¹⁰⁷:

“babamın sözleri, işittiğim akıl hocası, babam büyük saygımla sana sözlerimi söyleyeceğim. İnleyen güvercin nerede-her zaman hareket hâlinde olan kuş? Güçlü öküze gelince, onun evi nerede? Kısrğa gelince, onun çocukları nerede?” Oğlan “özgür ruhunu” hareket hâlindeki yuvasız kuş benzetmesi ile vurgulamıştır.

A.2.3. *Enlil ile Namzitarra* isimli bilgelik metninde Enlil kuzgun şekline bürünerek Nippur tapınağından dönmekte olan rahip Namzitarra’nın karşısına çıkmış ve ona kelime oyunu yaparak sorular sormuştur. Ancak rahip Namzitarra’nın kuzgun şeklindeki Enlil’i hemen tanıması üzerine Enlil rahibi iyi kader ile ödüllendirmiştir. Bu durum rahibin isminin anlamında bir kelime oyunu ile gizlenmiştir: nam-zi-tar-ra “*iyi bir kader tahsis edilmiş olan*¹⁰⁸”. Zeki bir kuş

¹⁰³ Lambert 1996, 1, 21, 26; Tansuğ ve İnanlı 1949, 571.

¹⁰⁴ Lambert 1996, 36.

¹⁰⁵ Lambert 1996, 55.

¹⁰⁶ Cohen 2013, 81-82. Metne ait parçalar Ugarit, Emar ve Hattuşa kazılarında bulunmuştur. Bu sebeple metin Akkadça ve Hititçe fragmanlardan oluşmaktadır. Age, 83.

¹⁰⁷ Cohen 2013, 97, 114.

¹⁰⁸ Cohen 2013, 152. Ayrıca Scurllock 2014, 348’de de karga, Enlil olarak anılır.

olan kuzgunun bilmece türü bir metinde simge olarak kullanılması bilinçli bir seçim olmalıdır.

B. Kehanet Metinlerinde, Dua İçerikli ve Tedavi Amaçlı Farmakolojik Metinlerde Kuş

B.1. Kehanet metinleri söz konusu olduğunda hayvanlar arasında en sık kaydedilmiş olan kuşlar, yeryüzü ve tanrıların ikamet ettiği gökyüzü arasını işgal etmeleri sebebi ile ilahi alana yakın varlıklar olarak değerlendirilmektedir¹⁰⁹. Kuşlar vasıtası ile gelecekte haber verme işi, *dāgil işşûri* ünvanlı uzman tarafından icra edilirken¹¹⁰, EA 35 numaralı mektupta ise Alaşiya kralı Mısır kralından, Mısır'da kuş gözlemi uygulaması yapılmamasına rağmen “*kartal uzmanı bir kuş gözlemcisi* (LÚ.MEŠ ša-i-li Á.MUŠEN.MEŠ)” göndermesini istemektedir¹¹¹. “*Herhangi bir kuştan gözlenen işaretler (purussû: EŠ.BAR MUŠEN.MEŠ kalaşunu)*” olarak tanımlanan bu teknik, ilahi cevabın arandığı anlarda kuşların uçuşları esas alınmak üzere kayda geçirilen tesadüfi durumlardan anlam çıkarılması yolu ile yapılırdı. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, yapılması planlanan bir girişimin falda gözlemlenecek duruma göre hangi koşulda olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirileceği önceden belirtilmiş, buna göre kuşların uçuşları yorumlanmıştır. Burada dikkat edilen kuşlar değil uçtukları yönlerdir:

“*X, X'in oğlu, girişimini başarı ile gerçekleştirsin (gerçekleştirmesi ?) için, ya bir kudurrānu kuşu ya da kappu-rapšu kuşu ya da arabānû kuşu sağ tarafımdan uçsun ve solumdan [geçsin]*”¹¹²

Kuş hareketlerinin gözlemlenmesi sadece planlanan işler üzerine yapılmazdı. Nitekim herhangi bir önerme olmadan, kuşların gündelik hayattaki sıradan eylemleri, gelecek hakkında meraklı olup, onu kontrol etmek isteyen dönem insanı tarafından kehanet olarak kaydedilmiştir. Bu kehanetlerin konusu kişisel zenginlik, doğal olaylar, gündelik hayatın seyrini değiştirebilecek durumlar, askeri konular ve ülkenin geleceği ile ilgilidir:

¹⁰⁹ Hirvonen 2014, 29.

¹¹⁰ Oppenheim 1977, 209.

¹¹¹ Rainey Z”L 2015, 342-343.

¹¹² Reiner 1960, 29.

BM 113915¹¹³

“Eğer bir balıkçıl (i-gi-ru-ú)...de yuva [inşa ederse] (kurarsa),...adam fa[kirleşecektir].”

“Eğer bir balıkçıl....de yuva inşa ederse..., adam iyiye gidecek”

“Eğer bir mesukku kuşu şehre girerse, nehir...olacak.”

“Eğer hiçbir kimsenin daha önce görmediği bir dağ kuşu (işşur şadı) tekrar tekrar görülürse gel git olacak.”

“Eğer bir dağ kuşu ... devamlı görünürse, evrenin kralı ülkeye gelecek.”

“Eğer bir kartal (e-ru-ú-um)...çok...sürekli aynı zamanda uzağa giderse, bir aslan vahşileşecek.”

“Eğer bir kartal kamış bir sandıkta boğazlanırsa, bir kehanet... alıkoyma ve kaçma olacak.”

“Eğer çok sayıda kartal devamlı olarak bir kentin üzerinde uçarsa, kent kuşatılacak.”

“Eğer bir kartal bir güvercini bir adamın penceresinde kaparsa, kötülük o evi geçecek.”

“Eğer bir kartal bir balık ya da ördeği yakalarsa, uçar ve bir adamın evinin önünde yerse, o bir kayıp yaşayacak, onun için harcamalar olacak.”

“Eğer iki kartal...ordunun önünde...’e karşı...ordu yürüdüğü zaman güvenle dönecek.”

“Eğer bir kartal bir kuş yakalar ve onu ordunun önüne yerleştirirse, o ordu her nereye giderse gitsin, o ganimetten bir pay alacak.”

“Eğer çok sayıda kartal patikada birbirleriyle kavga eder ve orduyu beklerse, o ordu her nereye giderse gitsin, o güçlü bir silah kullanacak.”

“Eğer bir kartal bir adamın çatısında bir güvercin yerse ve onu kusarsa, o adam zenginlik içinde çoğalacaktır. (adamın zenginlikleri artacaktır.)”

“Eğer çok sayıda şahin (ka-sú-su¹¹⁴) aynı anda giderse, kurtlar vahşileşecek.”

“Eğer bir şahin... bir adamın evinin duvarından yakalanmış bir yavru kuşu hareket ettirirse, ve ... yapmayan oğulları ile beraber evin efendisi.... onun hanesi dağılacak.”

“Eğer bir şahin bir kekliği (is-SU-ur hu-ri-im) yakalar ve onu bir adamın önünde yerse o adam ...ellerinden... merhamet görecek.”

¹¹³Weisberg 1969-1970, 93-94. Ayrıca bahsi geçen alıntılarda parantez içerisindeki transkripsiyon kelimeler aynı makalenin s. 88-93 belirtildiği gibi yazılmıştır.

¹¹⁴CAD K, 256-257.

“Eğer bir şahin bir ... yakalarsa, uçup giderse, bir adamın önünde yer ve kusarsa, o adam bir pay alacak.”

“Eğer şahinler şehirde toplanırsa, o şehir talihsizlik yaşayacak.”

“Eğer çok sayıda şahin aynı zamanda şehirde görülürse, o şehir terkedilecek.”

“Eğer bir kuş...bir adamın önünde görülürse... evin efendisi...onu burada yakalayacak.”

“Eğer bir kuş...eve(?) o döner, o şehrin (evin?) düşüşü gerçekleşecek.”

Diğer taraftan “şumma ālu ina mēlê šakin Eğer bir kent yüksekte ise” isimli¹¹⁵ kehanetler serisinde ismi anılan kuşlar kartal, şahin, karga, keklik, kırlangıçtır¹¹⁶. Kehanetlerden örnekler aşağıdaki gibidir:

“§25 Eğer bir beyaz keklik bir şehirde görülürse, ücretler azalacak, Adab'ın yıkılışı.”

“§26 Eğer bir beyaz keklik sarayın çatısında görülürse, kral için kara bir gün.”

“§27 Eğer bir keklik [...], sa[rayın] mülkleri [...]

“§28 Eğer bir [siyah] keklik [şehrin üzerinde görülürse, o ay içinde bir tutulma olacaktır;] salgın [...], ülkede bir çekirge istilası olacak.¹¹⁷”

“§43 Eğer bir domuz saz taşıyorsa, bir balık ve kuş isyanı / bir isyan olacaktır.”

“§80 Şer'i Eburi ayında ortak ambarlarda (?) çok renkli bir kuş (^{issür}bur-ru-um-tu¹¹⁸) varsa, kentte tahıl ve saman azalacak, büyük bir kent yiyecek için küçük bir kente gidecek, eğer sen kuşun adını bilmiyorsan onun adı tavuktur.”

“§19 Eğer nehrin kokusu bir kuş gibiyse, bunun yerine (tekrar), ya da kuşların kokusu gibi, [...] ülkede.”

“§139 Eğer erken selin nehrinde SA₄.A.MUŞEN, -bunun yerine (tekrar), erken selin nehrinde SA₄.A.MUŞEN- görünür ve yükselmeye devam ederse, hurma kazancı dengeli olacak.”

“§140 Nehirde SA₄.A.MUŞEN, -bunu yerine SA₄.A.MEŞ- ortaya çıkar ve gençler doğranırsa- bunun yerine (tekrar), gençleri demirlenmişse, hurma (ürün) kararlı olacak.”

“§141 Eğer nehirde ARA₄.BU.MUŞEN (ördek?¹¹⁹) yüzünü kirle doldurup yükselirse, sonra düşerse (alçalırsa), Adad kentin bolluğunu yok edecek.”

¹¹⁵ Freedman 2017.

¹¹⁶ Hirvonen 2014, 42.

¹¹⁷ Freedman 1998, 67.

¹¹⁸ Weidner 1939-1941, 230-231.

¹¹⁹ Bkz. dn. 27.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşuru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

“§172 Eğer (tekrar edilen formül: DIŠ ina MIN PU₂ BAD-ma) içinde bir su çukuru açılır, ve onun suyu sarı ise, o ülkedeki balık ve kuşlar yumurta bırakmayacak.¹²⁰”

Yaygın bir kehanet yöntemi olan rüyalarda da kuşlara çeşitli anlamlar yüklenmektedir¹²¹ :

“O eğer o bir [] kuşu yerse: Onun dikkat etmesi gerektiği söyleniyor, o evi terk etmeyecek.

Eğer o bir ördek yerse: Onun bolca yiyeceği olacak.

Eğer o bir KUR.GI kuşu yerse: düşman saldırısı veya kötülük saldırısı.

Eğer o bir kurukku kuşu yerse: düşman saldırısı.

Eğer bir adam kuzgun (āribu) yediğini görürse, o gelire sahip olacak

Eğer o bir kumru yerse:...

Eğer o bir BURU₅.ḪABRUD kuşu yerse:...

Eğer o ve bir kuşla karşılaşırsa: kayıp olan bir şey ona geri dönecektir.”

Asurhaddan ve oğlu Asurbanipal dönemine tarihlenen (MÖ. 680-648) mektuplar arasında bulunan ve Balasî tarafından gönderildiği belirtilen mektup kuş kehaneti içermesi bakımından önemlidir¹²²:

“Kralım, efendimin bana yazdığı kuzgunla (Ú.TÈ.MUŞEN) ilgili, işte ilgili kehanetler:

Eğer bir kuzgun bir adamın evine bir şey getirirse, bahsi geçen adam kendisine ait olmayan bir şeyi elde edecektir.

Eğer bir şahin (ŞÜR.DU.MUŞEN) ya da kuzgun (aribu MUŞEN) bir adamın evinin içine taşıdığı bir şeyi düşürürse ya da diğer türlü bir adamın önüne, bahsi geçen ev işhidi sahibi olacak. İşhidi kazanç (anlamındadır/anlamına gelir).

Eğer bir kuş (işşuru) bir et ya da başka bir kuşu ya da herhangi bir şeyi taşır ve onu bir adamın evinin üzerine düşürürse, etkilenen adam büyük miktarda bir mirası tüketecektir”.

Diğer taraftan kehanet sonucu olumsuz bir cevap alındığı vakit bu durumu önlemeye karşı namburbi olarak anılan ve kehanetlerin haber verdiği kötülüğü bozmak amacıyla yapılan bir takım ritüeller uygulanmaktaydı¹²³. Namburbi listelerinde kötülük habercisi olarak anılan kuşlar: yabancı kuş, turaç (dar^{muşen}),

¹²⁰ Freedman 2017, sırasıyla 78, 102, 143, 149, 150.

¹²¹ Oppenheim 1956, 241, 275; Annus 2010, 9.

¹²² Maul 1994, 22; Metnin Asurca'dan İngilizce'ye tercümesi için bkz. Parpola 1993, 42.

¹²³ Veldhuis 1995/1996, 152. Namburbi ritüeli için bkz: Maul 1994, Farber 1995, 1899-1900; Akkuş Mutlu 2014, 284-285.

güvercin (tu^{muşen}), karga, mağara kuşu (BURU₅.HABRUD.DA^{muşen} keklik?)¹²⁴, balıkçıl (igirû), kötü kuş (MUŞEN HUL), göçmen kuş (MUŞEN u-bar), paşānu kuşu, baykuş (U.RU.HUL.A^{muşen}), amursiggu kuşu, yaban güvercini (ur-şā-nu^{muşen}), serçe (şat ti-ib-nu^{muşen}), hurbāqqannu kuşu, marratu kuşu, baykuş (eşšebû), haşıbaru kuşu¹²⁵, akbaba (zi-bu^{muşen}), bahçe kuşu (MUŞEN gišKIRI₆^{muşen}), dağ kuşu (işşur KUR-i^{muşen}), hanzizitu kuşu, pērûrûtu kuşu, ibikli kuş (SIPA.TIR.RA^{muşen}), horoz (ku-dur-r a-BAD(-nu?)^{muşen}), gülen kuş (şa-a-a-ḥu^{muşen}), harman kuşu (KISLAḤ^{muşen}), kīsu kuşu, hūrûgu kuşu (bir tür kaz), gece kuşu (şallalum), kırlangıç (si-nun-du^{muşen}), uzun bacaklı kuş (GİR.GİD.DA^{muşen}), kısa bacaklı kuş (GİR.LUDUG.DA^{muşen}), it-ḥu^{muşen}, ördek (UZ.TUR^{muşen}), göklerin kuşu (MUŞEN šā-me-e^{muşen}), yerin kuşu (MUŞEN ki-di^{muşen})¹²⁶ olarak kaydedilmiştir. Örnek bir ritüel şu şekildedir¹²⁷:

“şahin, güvercin, kuzgun ya da bir adamın üzerine... nı savuran başka bir kuştan kaynaklı kötülüğe karşı namburbi. İlişkili ritüel uygulama: Şamaş'ın önüne bir sunak kur, hurmalar ve iyi kalite unları dök, mirsu (NINDA İ.DÉ.A) ile şurubu ve iç yağım bırak, o merditu ritüelini gerçekleştir. O büyümlü sözleri, üç defa okur”

Uygulamasında pek çok materyalin kullanıldığı hastalıktan korunma amaçlı yapılan bir başka namburbi ritüelinde, bir güvercin (şummati (TU)^{muşen}) ve yabancı bir kuş (işşuri (MUŞEN)) kaynaklı kötülüğe karşı 9 taşın bir keten iplik üzerine dizilip yedi gün boyunca boyunda taşınması gerekmektedir¹²⁸. Namburbi ritüelinin özelliklerinden biri de kuş kaynaklı kötülüğü uzaklaştırmak için yine kuş kullanılmasıdır¹²⁹:

“Eğer yabancı bir kuş bir adamın evinde görülürse... o kuşu taşır ve ölü bir adamın mezarına girer ve o kuşu cesetle bırakır (cesedin yanına koyar) ve arkasına bakmaz.”¹³⁰

¹²⁴ Maul 1994, 200,202.

¹²⁵ Nusku'nun ibikli kuşu. Bkz: CAD İ-J, 207; CAD B, 239; CAD H, 133;

¹²⁶ Maul 1994, 471, 479.

¹²⁷ Maul 1994, 268-269.

¹²⁸ Maul 1994, 110.

¹²⁹ Veldhuis 1995/1996, 151.

¹³⁰ Scurlock 2002a, 373.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

Kötülüğü uzaklaştırmak için kullanılan yöntemlerden bir diğeri de *aktarma yöntemi*dir. Buna göre erkek ve dişi olmak üzere iki ördek bir adamın günahlarını, hastalığını üzerine almaktadır¹³¹:

“Bir erkek ve bir dişi ördek yakalarsın. Unu kuyu suyuna dökersin. Adamın vücudunu (bununla) ovarsın. Onu o kuşlarla (beslersin). Adam o kuşları ellerinde taşır, erkek adamın sağ elinde, dişi adamın sol elinde. Sonra o Şamaş’a şöyle yakarır: ...”

B.2. Dua metinlerinde kuş bir benzetme aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kem gözlere karşı okunan duada, kem gözler tuzağa düşüren bir ağ, kapanan bir kuş kapanı olarak tanımlanmaktadır¹³². *Beraat / Aklanma Duaları* (Lipşur) olarak isimlendirilen metinlerde duacı, kuş üzerinden yapılan benzetme yöntemi ile günahını uzaklaştırmak için yakarır¹³³:

“bir kuş günahımı yukarıya göklere çıkarırsın, bir balık günahlarımı suyun derinliklerine taşırsın¹³⁴”

İstar için yapılan *Avuç Açma* (şu-ıl-lá¹³⁵) dualarında duacı düşmanlarının ve içinde bulunduğu durumun yarattığı zorluğu, Ludlul bēl nēmeqi’de olduğu gibi, benzetme yöntemi ile açıklamıştır¹³⁶:

“Kalbim uçar ve gökyüzünün kuşu gibi etrafta çırpınır
Bir güvercin gibi gece gündüz inliyorum”

Benzer olarak *utukkū, alū, gallū, maškim* isimli ifritlerin sebep olduğu hastalık vb. durumlar ile ilgili duaların yer aldığı *Utukkū Lemnūtu* serisinde, ifritin “yüksekten uçan bir kuş gibi uçup gitmesi” için yakarılmaktadır¹³⁷. Ayrıca metinlerde alū “bir kuş gibi geceleri etrafta uçan” ifrit olarak tanımlanırken,

¹³¹ Maul 1994, 240-241, 247; Scurlock 2002a, 371.

¹³² Foster 2005, 176.

¹³³ Reiner 1956, 129-149.

¹³⁴ Reiner 1956, 141, 143. Namburbi ritüelinden mağdurun üzerine düşen şeytani induhallatu kertenkelesi ve mağdurun gördüğü şeytani şurârû kertenkelesinin sebep olacağı fenalıkların bir kuş temsilinde göğe uçup gitmesi için yalvarıldığı dikkat çekmektedir. Bkz: Caplice 1974, 20; Lenzi 2011, 39.

¹³⁵ Lenzi 2011, 257.

¹³⁶ Lenzi 2011, 271-272, 283.

¹³⁷ Geller 2007, 191.

alû'yu uzaklaştırmak için okunan dualarda rahip bir elinde “*tanruların haberci kuşu kuzgun* (uga^{muşen})” diğer elinde “*soylu kuş şahin* (sûr-dû^{muşen})” tuttuğunu belirterek bu kuşları ona doğru saldığını söylemektedir¹³⁸. İfritlerin tanımlandığı bölümde ise onlar güvercinleri (tu^{muşen}) yuvasında kapana kısırtan, kırlangıcı (şim^{muşen}) yuvasından kaçırılan varlıklar olarak anılmıştır¹³⁹.

Öte yandan günah keçisi uygulamasında da kefarete öznesi olarak kuşlar kullanılmaktadır. Uygulamaya göre prens sağında ve solunda bulunan yedişer kişiden oluşan tutukluları oturtarak Şamaş'ın huzurunda onların günahlarını affettiğini söyler. Prens hemen arkasından bir keçiyi salarak keçiyi birlikte kendisinde var olan kötülük ve günahların salıverilen keçiyi birlikte gittiğini ekler. Daha sonra prens sağ ve sol elinde birer kuş tuttuğu hâlde onları doğu ve batı yönünde salarak günahlarını affettiğini söyler. Kuşların salınması ile günahlarından arınan prens suçluları da serbest bırakır ve bît rimki'den (banyo-yıkama-arınma evi) ayrılır¹⁴⁰:

“Prens yedi tutukluyu Samaş'ın önünde sağında ve solunda oturtur ve şöyle söyler: “Onların kötülüklerini bağışladım... Senin önünde (huzurunda?) bir keçiyi serbest bırakacağım. Keçiyi serbest bıraktığım gibi vücudumdaki her türlü kötülük, suç, saldırı veya ihmâl tanrılığının huzurunda serbest kalacak.” O iki kuş yakalar... Prens onları doğu ve batıya doğru serbest bırakır ve söyler: “Onların kötülüklerini bağışladım”. Yedi ve prensin sağında ve solunda tutulan yedi tutukluyu o serbest bırakır.” Sağ elde tutulan erkek güvercinin doğuya sol elde tutulan dişi güvercinin batıya salıverildiği belirtilse de esasında güvercinlerin kurban edildiği düşünülmektedir¹⁴¹.

Yüksek ateşe karşı yapılan dualarda hastayı etkileyen ateşin uzaklaşması için ona “*temeldeki delikte yılan ve saklandığı yerdeki keklik gibi çıkması*” için yakarılmaktadır¹⁴². Bununla birlikte Eski Mezopotamya tıbbında hastalığa ait teşhis ve hastalığın seyrine ait bilgilerin kaydedildiği tabletlerde hastanın durumu kuş inlemesi benzetmesi ile tanımlanmıştır¹⁴³:

¹³⁸ Geller 2007, 226.

¹³⁹ Geller 2007, 204.

¹⁴⁰ Scurlock 2002a, 372; Scurlock 2006, 24-24.

¹⁴¹ Livingstone 2000, 376-377.

¹⁴² Foster 2005, 972.

¹⁴³ Scurlock 2014b, 143, 149.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşūru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

“eğer hasta olalı bir gün olduysa ve bir kuş gibi, devamlı uykusunda “ah” diye inliyorsa ve o devamlı kasılıyorsa, üç gün boyunca hasta olursa (hastalığı devam ederse) o ölecektir.”

Depresyona (*hūš hīpi libbi*) karşı yapılan bir ritüelde dezenfektan olarak “erkek bir *hurri* kuşu (işşūr hurri), *kükürt*, *kertenkele* ve *boynuzlu tuz bitkisi*” ile beraber yakılarak kurban edilmiş böylelikle mağdurdan hastalığın uzaklaşması dilenmiştir. Ritüelin devamında adı okunamayan bir kuş kesilip kanı bir kapta toplandıktan sonra büyümlü sözler bu kanın üzerine yedi kere tekrarlanmış ve “*korkuların mağdura yaklaşmaması için*” bu kan ile günlük olarak ovalanması belirtilmiştir¹⁴⁴. Benzer olarak hastalıkları iyileştirmede aktarma büyümlü uygulamasında bir kazın kalbi baş dönmesi şikâyeti ile yakınan hastanın kalbi üzerine konularak hastadaki kötülüğün kaz kalbine aktarılması için Şamaş’a yalvarılır. Yakarıdan sonra kaz kalbi çocuk doğurma yaşı geçmiş bir kadın tarafından alınır, sonrasında aşıpu tarafından toprağa oyulmuş bir çukura doğu yönünde gömülerek çukurun üstü kadın tarafından hamurla kapatılır¹⁴⁵. Öte yandan tedavi amaçlı ritüel uygulamalar da boğazı kesilen güvercinin kanı hastanın üzerine dökülerek yemin edilmektedir¹⁴⁶.

B.3. Hastalığın tedavisinde kullanılacak bitkilerin ve taşların anlatıldığı farmakolojik içerikli *Taşların Doğası* (*Abnu šikinšu*) isimli seri, uygulayıcının ihtiyaç duyacağı taşları tanımasını sağlayan bir el kitabı vazifesindedir¹⁴⁷. Buradaki taşların kullanıcılar tarafından kolaylıkla tanınmaları için fizyonomileri kuş görünüşleri ile ilişkilendirilmiş ve bu şekilde kaydedilmiştir: üzerinde çok fazla çizgi bulunan *hulālu* taşı- “*kuşkanatlı hulālu taşı*”; ışık taşı- “*eşşebu kuşunun ibiğine benzeyen taş*”; aşk taşı- “*kumru gözüne benzeyen taş*” olarak geçmektedir¹⁴⁸.

Farmakolojik içerikli bir diğer seri olan ve tedavi amaçlı metinleri içeren *UGU* serisinde balıkçıl kuşu kafası, *hurri* kuşu kafası ya da kanı, kaşiru kuşu, tüyleri yolunan *diqqi* kuşu, *kupītu* kuşu kafatası, karga kafatası, karga kanı, karga ayağı¹⁴⁹ reçetelerde malzeme olarak kullanılmıştır. Buna göre doğum

¹⁴⁴ Abusch ve Schwemer 2011, 157.

¹⁴⁵ Scurlock 2002a, 376; Saggs 1962, 324.

¹⁴⁶ Scurlock 2014b, 699.

¹⁴⁷ Scurlock 2014b, 273, 284.

¹⁴⁸ Scurlock 2014b, 288-289.

¹⁴⁹ Scurlock 2014b, sırasıyla 326, 452, 550, 581, 661.

sonrası yüksek ateş ve kusma problemi yaşayan bir kadına uygulanacak reçetede güvercin gübresi içeren bir karışım bir kumaşa sarılarak kadının vajinasının içine yerleştirilip bu karışım renk değiştirene kadar tedaviye devam edilmektedir¹⁵⁰. Güvercin yumurtası da aynı yöntemle kadın hastalıkları için kullanılmaktadır¹⁵¹.

C. Diplomatik İçerikli Belgelerde Kuş

C.1. Eskiçağ siyasi tarihinde kralların savaş galibiyetleri kadar övündüğü diğer bir olgu inşaat faaliyetleridir. Gudea'nın tanrısı Ningirsu için Lagaş kentinde inşa ettirdiği E-ninnu tapınağının yapımını (CA) ve açılışını anlattığı (CB) silindirik kitabelerinde¹⁵² tapınağın yüksek siperlerinde güvercinlerin (*tum₁₂^{mušen}* CA 29:8; *sim^{mušen}* CA 29:12) yaşadığından ve E-ninnu'nun geniş dalları ve geniş gölgesi ile huzur bulan kuşların burada cıvıladığından bahsetmektedir¹⁵³. Metinde, Enki ve Ninhursag-Bir Cennet Miti'ne benzer olarak huzurun, güvenin ve uyumun sembolü olarak kuşlar ve kuş cıvıltısı kullanılmıştır. Güvercinlerin anlaşma ve barışın sembolü olmasına dair kanıt Sümer dönemine tarihlenen bir anlaşma metninden gelmektedir. Lagaş kralı Eannatum ve Umma kralı Enakale arasında gerçekleşen mücadele sonrası yapılan antlaşmada Eannatum, uzun zaman önce Kiş kralı Mesellim tarafından düzenlenmiş sınırı ifade eden steli, kendi lehine yeniden düzenleyip, tekrar dikmiştir. Sonrasında o, iki güvercinin gözlerine sürme sürüp, başlarını sedir ağacı yaprakları ile süsledikten sonra antlaşmanın bozulmaması için yemin etmiştir¹⁵⁴.

Diplomatik içerikli belgelerde sıkça geçen kuş türü kartaldır. Kralların yazıtlarda kartala benzetilmesi, bu kuşun savaşçı doğası, dikkatle etrafı izleyen gözleri, yükseklerde yuva yapması, göklere egemen olması ve iktidar kavramının mücadele, dikkat ve egemenlik ile ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır:

“uçan bir kartal gibi düşmanlarımı püskürtmek için kanatlarımı açtım.”¹⁵⁵

¹⁵⁰ Scurlock 2014a, 112.

¹⁵¹ Scurlock 2014b, 579.

¹⁵² Suter 2000, 75.

¹⁵³ Jacobsen 1987, 424; Price 1927, 34;

<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.2.1.7&display=Crit&charenc=&lineid=c217.781#c217.781>

¹⁵⁴ Wilcke 2007, 74-75.

¹⁵⁵ Metnin Asurca'dan İngilizce'ye tercümesi için bkz. Asurhaddan Yıllıkları Ninive A 1 i §69; Ninive A 9. §14-15) Leichty 2011, 13, 47; Porter 1993, 25; Marcus 1977, 95.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

“*öfkeli bir kartal gibi, kanatlarım [ordumun] önünde iki yana açıldı (ve) ben sel gibi ilerliyordum*¹⁵⁶.”

Kanatların kartal gibi açılması yalnızca düşman üzerine sefer yapılması durumunda değil aynı zamanda kralın halkını koruduğunu ifade etmek için de kullanılmıştır¹⁵⁷:

“...*toprakları üzerinde kanatları açılmış bir kartal gibi ve Asur halkına sadakatle yönelmiş...*¹⁵⁸”

Esinlenme yolu ile tanrılardan haber alan elçilerin bildirdiği raporlarda krallara cesaret vermek için kullanılan simgelerden biri de kuş olmuştur. Erbil kentinin hanımı tanrıça İştâr’ın La-dagil-ili aracılığı ile kral Asurhaddan’a gönderilen mesajın kaydedildiği mektupta İştâr’ın¹⁵⁹ “*yavrusunun üzerinde kanatlı bir kuş gibi, senin üzerinde cıvıdayacağım, etrafında dolaşacağım, seni saracağım*” şeklinde seslendiği kralı desteklediği belirtilerek, kralın güvende olduğuna inanması amaçlanmıştır.

C.1.2. Öte yandan metinlerde savaş taktiği ve düşmanı küçümseme mecazı olarak kullanılan kuş sembolizmi dikkat çekicidir. Buna göre diplomatik metinlerde sıkça kullanılan kalıp “*kafeste kuş gibi kuşatılma*” cümlesidir. Bu kalıbın anlamı, kullanan kişinin içinde bulunduğu duruma göre *zor durumda kalmak* ve *galip gelmek* arasında değişiklik göstermektedir. *Kafeste kuş gibi kuşatılma* kalıbı Amarna döneminden itibaren kaşımıza çıkar¹⁶⁰. EA 47 numaralı mektupta Biblos kralı Rib-Hadda, topraklarının Apiru topluluğu ve Amurru kralı Abdi-Aşırtâ’nın birliklerince kuşatıldığını, mektubun adı bilinmeyen ancak kralım olarak hitap edilen alıcısına: “§42-48 *Böylece kendi aralarında bir ittifak yaptılar ve bu yüzden ben çok korkuyorum çünkü beni ellerinden teslim alabilecek bir erkek yok (kurtarabilecek bir erkek yok). Kafesteki kuşlar gibi*¹⁶¹ *ben de Biblos kentindeyim. Neden senin topraklarıyla ilgili bir konuda sessiz*

¹⁵⁶ Metnin Asurca’dan İngilizce’ye tercümesi için bkz. Asurhaddan Yıllıkları Ninive E 8 ii §10. Leichty 2011, 53.

¹⁵⁷ Marcus 1977, 95.

¹⁵⁸ Tiglath-pileser I A.0.87.1 co.vii §57-59. Bkz: Grayson 2002, 28.

¹⁵⁹ Parpola 1997, 15; SAA 9 2.3 i 36’-ii 28’ Nissinen 2003, 113.

¹⁶⁰ Mayer 2004, 179.

¹⁶¹ “kīma işşūri ša ina libbi huḫāri” Bkz: Cohen 2013, 226.

*kalmaya devam ediyorsun?*¹⁶²” diyerek yardım talep etmektedir. Yardım talep etmek maksadıyla kullanılan bu cümlenin tam tersi anlamı Yeni Asur Krallığı döneminden gelir: *Šāšu kīma išşūr quppi qereb Ursalimma āl šarrūtišu e-sir-šu Kafesteki bir kuş gibi onu başşehri Kudüs'te kuşattım*¹⁶³. Asur kralı Sanherib, Yahuda'nın (Ursalimma) askeri destek almasını önlemek amacıyla onun komşularına giden yolları kuşatmış ve böylelikle kenti “*kafesteki bir kuş gibi*” hapsedmiştir¹⁶⁴. Hemen belirtmeliyiz ki Sanherib'in bu abartılı benzetmesine rağmen, onun kentin birkaç kapısını kuşatmış olduğu belirtilmektedir¹⁶⁵. Ayrıca Yahuda Krallığı'nın kuzeyde, doğuda ve batıda Asur Devleti'ne sadık vassalar ile çevrili olması, bu haliyle Yahuda kralı Hizkiya'nın bir kuş gibi kafese kısıtıldığını ifade etmektedir¹⁶⁶.

Kral yazıtlarında düşmanın güçsüzlüğünü sergilemek için kullanılan pek çok benzetmeden biri de kuş benzetmeleridir. Kuşlar kimi zaman korkunun kimi zaman zaferin ve korumanın bazen de sadakatin sembolü olmuşlardır. II. Sargon'ın 8. seferini anlatan mektubunda Urartu kralı Rusa'nın *kalbinin kartaldan kaçmaya çalışan bir keklik gibi attığı* ifade edilmektedir¹⁶⁷. II. Sargon avcı kartal olarak üstünlüğünü vurgularken, Rusa nereye kaçacağını bilmeyen avcısının önünde telaşla oradan oraya uçan bir keklik gibi aciz durumda gösterilmiştir.

Sanherib'in Babil ve Elam üzerine MÖ. 691 yılında düzenlediği seferin anlatıldığı yazıtta Elam kralı Umman-menanu (Humban-menanu) ve ordusunun durumu Asurlu yazmanlar tarafından, düşmanı küçümsemek ve aşağılamak maksadıyla “*kalpleri takip edilen genç güvercinler gibi küt küt atıyordu, sıcak bir şekilde idrarlarını saldılar ve onlar savaş arabalarının içine pislediler (dışkıladılar)*.”¹⁶⁸ şeklinde kaydedilmiştir.

¹⁶² Metnin Akkadça'an İngilizce'ye tercümesi için bkz. Rainey Z"L 2015, 457. Aynı ifadenin geçtiği yerler için a.g.e. EA 78 §13-18; EA 79 §34-38; EA 81 §32-41; EA 90 §36-44; EA 105 §6-13; EA 116 §17-24.

¹⁶³ CAD E, 334.

¹⁶⁴ Grabbe 2004, 41.

¹⁶⁵ Knauf 2004, 145.

¹⁶⁶ Mayer 2004, 185.

¹⁶⁷ Marcus 1997, 97; Foster 2005, 799. Prof. Dr. Çilingiroğlu burayı “keklik” yerine “yarasa” olarak aktarmıştır. Bkz. Çilingiroğlu 1984, 11.

¹⁶⁸ Grayson ve Novotny 2014, 328, 334.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi Üzerine Bir Değerlendirme

Asurhaddan’ın, Urakazabanu beyi Ramataya ile arasındaki yazışmada¹⁶⁹ “*Tanrılar arasında en önde gelen Ninurta, acımasız okuyla seni düşürsün, tarlayı senin kanınla doldursun ve etinle akbaba ve kartalı beslesin (UZU-[k]u-nu Á.MUŞEN zi-i-bu li-šá-kil)*” diyerek düşmanın yarıcı kuşlara yem olmasını istediğini belirtmiştir¹⁷⁰.

C.1.3. Haberleşmede kuş kullanılması ilk olarak sembolik anlamı ile karşımıza çıkar. *Enmerkar ve Ensuhgirana* destanında ulağın tüm engelleri süratle aşarak mesajı alıcısına başarı ile zamanında iletmesinin sebebi, onun “*şahin gibi uçup*”, “*ovaları ve dağları aşan kuş sürüleri gibi*” hızlı olmasından kaynaklanmaktadır. Benzer olarak *Enmerkar ile Aratta* destanının da ulağın hızı “*kanat çırpan bir kuş*” benzetmesi ile aktarılmıştır¹⁷¹. Gerçek anlamda kuşların haberleşmede kullanılmasının Yeni Asur devrine tarihlendiği belirtilmektedir. Vassal bir kral ile yapılan anlaşmada geçen (K. 4439 A.y. iii 1-2) “*Hiçbir posta (haber-mesaj) göndermeyeceksin, ne denizdeki bir balıkla ne de gökyüzündeki bir kuşla.*” cümlesinden anlaşılacağı üzere Yeni Asur döneminde haberleşmede kuşlar, belki de posta güvercinleri kullanılmıştır¹⁷².

Değerlendirme

Geçmişten günümüze edebi bir tür olarak mecaz ve sembolizm literatürde en çok kullanılan tekniklerdir. Mezopotamyalı yazmanların da kullandığı bu tekniğin şüphesiz ki günümüzdekinden en büyük farkı onların bu tekniği hem gündelik hayata dair belgelerde hem de diplomatik içerikli belgelerde kullanmış olmasıdır. Mezopotamya’ya ait belgelerde mecaz ve sembolizm kaynağını en çok hayvanlar oluşturmaktadır. Sembolik olarak kullanılan hayvanlar ve onlar üzerinden iletilmesi amaçlanan anlamlar metinde vurgulanmak istenen duygu ve düşünce doğrultusunda belirlenmiştir. Konumuz kapsamında kuşlar ve kuş sembolizmi, aktardığı tufan anlatısı ile diğer tüm mitolojik belgelerden ayrı bir yere sahip olan Gılgamış Destanı’ndan Asur krallarının güçlerini sergiledikleri diplomatik belgelere kadar pek çok belgede karşımıza çıkar. Hemen belirtmeliyiz ki, metinlerde kuşlar aracılığı ile aktarılan sembolik anlatılar onların gün içerisindeki hareketlerinin gözlemlenmesinden ve ötüşlerinin insan üzerinde bıraktığı olumlu ya da olumsuz etkilerden yola

¹⁶⁹ Wiseman 1958, 29,30

¹⁷⁰ Crouch 2014, 59 ve dn 39.

¹⁷¹ Vanstiphout 2003a, 30-31; 84-85.

¹⁷² Parpola 1987, 177-178.

çıkılarak yapılmış olmalıdır. Ancak kuşlar Mezopotamyalının gözündeki ayrı bir öneme sahip olmalıdır ki onların yaratılışı için şiir, tanrılar ile beraber gökyüzünü paylaşmaları sebebiyle ötüşleri için didaktik eserler dahi yazılmıştır. Hatta öyle ki metinlerde tanrılar kuş şekline bürünmüş bir hâlde karşımıza çıkmaktadır. Eski Mezopotamyalıların kuşları nasıl isimlendirdiğini öğrendiğimiz bu belgelerin en dikkat çekici yanı sıra tek bir kuş için birden fazla isimlendirmenin kullanılmış olmasının yanı sıra bir ismin birden fazla kuşu da işaret ediyor olmasıdır. Dikkat çeken bir diğer nokta da, yazmanların olumsuz bir durum tespiti yaptığı anda, metinde bu duruma uygun kuşları kullanmış olmasıdır. Kuzgun ve karga gibi koyu renkli ve ötüşü ahenkten uzak kuşlar bu türde metinlerde karşımıza çıkar. Diğer taraftan bilgelik metinleri söz konusu olduğunda da yine zekâsı ile ayrılan kuzgun ile karşılaşırız. Yine kurnazlık ana fikirli fabl örneğinde kuzgun zekâsı sebebi ile hikâyede yer alır. Diğer taraftan hastalık hâli, günahlardan arınma durumu kuş üzerinden yapılan inleme ve uçup gitme mecazı ile tanımlanırken doğrudan bilgilerin elde edildiği farmakolojik metinlerde de benzetmeler fizyolojik özellikleri temel alınarak yine kuşlar üzerinden yapılmıştır. Diğer hayvanlar ile kıyaslandığı vakit kuşların ayrıcalıklı konumu, zıtlıklardan yola çıkarak üstünlük kurma metaforu kapsamında dikkat çekicidir. Kuşların bu ayrıcalıklı durumları kibir ana fikirli bilgelik metinlerinde de işlenmiştir ki burada kuşlar hem ders verir nitelikte hem de kibirli bir canlı olarak gösterilmiştir. Kehanetlerde yalnızca uçuş yönleri, kondukları mekân bağlamında değinilen kuşlar söz konusu olan diplomatik içerikli metinler olunca kahramanlar, krallar ve düşmanlar için farklı anlamlar aktaracak şekilde kaydedilmiştir. Mağrur bir kral için kanatları gökyüzünde açılmış kartal benzetmesi yapılırken, düşman da fiziki olarak daha küçük ve kuvvetten yoksun kuşlara benzetilerek kaydedilmiştir.

Kaynakça

Abusch ve Schwemer 2011 Tzvi Abusch, Daniel Schwemer, *Corpus of Mesopotamian Anti-Witchcraft Rituals 1.*, Brill, Leiden-Boston.

Adalı ve Görgü 2016 Selim F. Adalı ve Ali T. Görgü, *Sümer Kral Destanları-Enmerkar-Lugalbanda*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Akkuş Mutlu 2014 Suzan Akkuş Mutlu, “Eski Mezopotamya’da Beddua ve Felaketlerden Korunma Ritüelleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* 9, 278-293.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

- Alster 2005 Bendt Alster, *Wisdom of Ancient Sumer*, CDL Press.
- Annus 2002 Amar Annus, *The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*, SAAS 14, Helsinki.
- Annus 2010 Amar Annus, “On the Beginnings and Continuities of Omen Sciences in the Ancient World”, *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World*, The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA, 1-18.
- Aydın 2013 Nafız Aydın, *Büyük Sümerce Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- Ayktut 1993 İşmet Ayktut, “Boğazköy Metinlerinde Geçen Anlamları Bilinen ve Bilinmeyen Kuş İsimleri (KUB XXXVIII-LVIII ve IBoT IV)”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 87-98.
- Beydiz 2016 Mustafa Gürbüz Beydiz, *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- Black 1996 Jeremy Black, “The Imagery of Birds in Sumerian Poetry”, *Mesopotamian Poetic Language: Sumerian and Akkadian*, Ed. M.E. Vogelzang, H.L.J. Vanstiphout, Groningen, Styx Publications, 23-46.
- Black vd.2004 Jeremy Black, Graham Cunningham, Eleanor Robson, Gábor Zólyomi, *The Literature of Ancient Sumer*, Oxford University Press.
- Black ve Green 2003 Jeremy Black, Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü, Tanrılar-İfritler-Semboller*, Aram Yayıncılık, İstanbul.
- Bottéro 2006 Jean Bottéro, *Gilgamiř Destanı-Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, Çev. Orhan Suda, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Bottéro ve Kramer 2017 Jean Bottéro, Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, Çev. Alp Tümertekin, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Bottéro1995 Jean Bottéro, *Textes culinaires Mésopotamiens-Mesopotamian Culinary Texts*, Eisenbrauns Winona Lake, Indiana.

CAD A1 1998 *The Assyrian Dictionary Volume 1-A1*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD A2 2004 *The Assyrian Dictionary Volume 1-A2*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD B 1998 *The Assyrian Dictionary Volume 2-B*, Ed. Erica Reiner vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD D 2004 *The Assyrian Dictionary Volume 13-D*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD E 2004 *The Assyrian Dictionary Volume 4-E*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD G 1995 *The Assyrian Dictionary Volume 5-G*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD Ħ 1995 *The Assyrian Dictionary Volume 6-Ħ*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD I&J 2004 *The Assyrian Dictionary Volume 7-I&J*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD K 2008 *The Assyrian Dictionary Volume 8- K*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD L 2008 *The Assyrian Dictionary Volume 9-L*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD M1 2004 *The Assyrian Dictionary Volume 10-M1*, Leo Oppenheim vd., Ed. The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD M2 2004 *The Assyrian Dictionary Volume 10-M2*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD N1 2008 *The Assyrian Dictionary Volume 11-N1*, Ed. Erica Reiner vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD N2 2008 *The Assyrian Dictionary Volume 11-N2*, Ed. Erica Reiner vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşuru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

CAD P 2005 *The Assyrian Dictionary Volume 12-P*, Ed. Martha T. Roth vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD Q 1995 *The Assyrian Dictionary Volume 13-Q*, Ed. Erica Reiner vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD R 1999 *The Assyrian Dictionary Volume 14-R*, Ed. Erica Reiner-Martha T. Roth vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD S 2000 *The Assyrian Dictionary Volume 15-S*, Ed. Erica Reiner vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD Ş 2004 *The Assyrian Dictionary Volume 16-Ş*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD Š1 2004 *The Assyrian Dictionary Volume 17-Š1*, Ed. Erica Reiner- Martha T. Roth vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD Š3 2008 *The Assyrian Dictionary Volume 17-Š3*, Ed. Erica Reiner- Martha T. Roth vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD Ț 2006 *The Assyrian Dictionary Volume 19-Ț*, Ed. Martha T. Roth vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD T 2006 *The Assyrian Dictionary Volume 18-T*, Ed. Erica Reiner vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD U-W 2010 *The Assyrian Dictionary Volume 20-U-W*, Ed. Martha T. Roth vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

CAD Z 1998 *The Assyrian Dictionary Volume 21-Z*, Ed. Leo Oppenheim vd., The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.

Caplice 1974 Richard I. Caplice, *The Akkadian Namburbi texts: An Introduction*, Los Angeles: Undena Publications, 1974.

Çilingiroğlu 1984 Altan Çilingiroğlu, “Tanrı Asur’a Bir Mektup”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2-1, 1-26.

Cohen 2013 Yoram Cohen, *Wisdom from the Late Bronze Age*, SBL, Atlanta.

Collins 2002 Billie Jean Collins, “Animals in Hittite Literature”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Ed. Billie Jean Collins, Leiden-Boston; Köln, Brill, 237-250.

Cooper 1974 Jerrold S. Cooper, “More Heat on the AN.IM.DUGUD Bird”, *JCS* 26-2, 121.

Crouch 2014 C. I. Crouch, *Israel and the Assyrians-Deuteronomy, The Succession Treaty of Esarhaddon, and the Nature of Subversion*, SBL Press, Atlanta.

Ertem 1965 Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Faunası*, A.Ü. DTCF Yayınları 157, A.Ü. Basımevi, Ankara.

Farber 1995 Walter Farber, “Witchcraft, Magic, and Divination in Ancient Mesopotamia”, *Civilizations of the Ancient Near East vol. III*, Ed. J. Sasson, New York, 1895-1909.

Finkel 2014 Irving Finkel, *The Ark Before Noah-Decoding The Story of Flood*, London.

Foster 2002 Benjamin R. Foster, “Animals in Mesopotamian Literature”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Ed. Billie Jean Collins, Leiden-Boston; Köln, Brill, 271-288.

Foster 2005 Benjamin R. Foster, *Before the Muses-An Anthology of Akkadian Literature*, CDL Press, Bethesda-Maryland.

Freedman 1998 Sally M. Freedman, *If a City is Set on a Height- The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mele Šakin Volume 1: Tablets 1–21*, Eisenbrauns-Winona Lake, Indiana.

Freedman 2017 Sally M. Freedman, *If a City is Set on a Height- The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mele Šakin Volume 3: Tablets 41–63*, Eisenbrauns-Winona Lake, Indiana.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşūru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

Gadotti 2014 Alhena Gadotti, “The Feminine in Myths and Epic”, *Women In The Ancient Near East*, Ed. Mark W. Chavalas, Routledge, London-Newyork, 28-58.

Geller 2007 M.J. Geller, *Evil demons-Canonical Utukkū Lemnūtu Incantations-Introduction, Cuneiform Text and Transliteration with a Translation and Glossary*, Neo-Assyrian Text Corpus Project, University of Helsinki.

George 2003 A. R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic-Introduction*, Critical Edition and Cuneiform Texts 1, Oxford University Press.

Gordon 1958 Edmund I. Gordon, “Sumerian Animal Proverbs and Fables: "Collection Five"”, *JCS 12- 1/1958*, 1-21.

Grabbe 2004 Lester L. Grabbe, “ Introduction Part”, *'Like a Bird in a Cage' The Invasion of Sennacherib in 701 BCE*, Ed. Lester L. Grabbe, 2-43.

Gragg 2003 Gene B. Gragg, “The Turtle and the Heron”, *The Context of Scripture 1, Canonical Compositions from the Biblical World*, Ed. William W. Hallo, Brill-Leiden-Boston, 571-573.

Grayson 2002 A. Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 2, University of Toronto Press 2002.

Grayson ve Novotny 2014 A. Kirk Grayson and Jamie Novotny, *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC) 2*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns 2014.

Green 1997 Anthony Green, “Myths in Mesopotamian Art”, *Sumerian Gods and Their Representations*, Ed. I.L. Finkel, M.J. Geller, STYX, Groningen, 135-158.

Gülakan Kaman 2015 Sevda Gülakan Kaman, “Baykuş Kelimesi Ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine”, *Turkish Studies 10-8*, 1137-1154.

Gurney 1955 O. R. Gurney, “The Sultantepe Tablets (Continued). IV. The Cuthaeen Legend of Naram-Sin”, *Anatolian Studies 5*, 93-113.

Himmetoğlu 2017 Fazıl Himmetoğlu, “Eski Çağda Çift Başlı Kartal Sembolü Üzerine Kısa Bir Değerlendirme (Mezopotamya, Anadolu, Orta Asya)”, *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi* 9-33, 199-205.

Hirvonen 2014 Joonas Hirvonen, “Plants, Animals, and Bodies of Water: The Significance of Color Terminology in the Nature Omens of the Omen Series Šumma ālu ina mēlê šakin”, *Pro gradu –utkielma Helsingin yliopisto Maaailman kulttuurien laitos Assyriologia*, Finland.

Hoffner 1998 Harry A. Hoffner, *Hittite Myths*, SBL 2, Atlanta 1998.

Hutter 1999 M. Hutter, “Lilith”, *Dictionary Deities and Demons in the Bible*, Ed. Karel Van Der Toorn, Cambridge: Brill, 520-521.

Jacobsen 1970 Thorkild Jacobsen, *Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture*, Ed. William L. Moran, Harvard University Press. (Google Sınırlı Görünüm E-Kitap)

Jacobsen 1976 Thorkild Jacobsen, *The Treasure of Darkness-A History of Mesopotamian Religion*, Yale University Press.

Jacobsen 1987 Thorkild Jacobsen, *The Harps that Once... Sumerian Poetry in Translation*, New Haven-London, Yale University Press.

Jacobsen ve Kramer 1953 Thorkild Jacobsen ve Samuel N. Kramer, “The Myth of Inanna and Bilulu”, *JNES* 12-3, 160-188.

Kağnıcı 2018 Gökhan Kağnıcı, “Mental Disability (?): on the Akkadian Word Lillu”, *Archivum Anatolicum (ArAn)* 12-1, 49-70.

Knauf 2004 Ernst Axel Knauf, “701: Sennacherib at the Berezina”, *‘Like a Bird in a Cage’ The Invasion of Sennaherib in 701 BCE*, Ed. Lester L. Grabbe, 141-149.

Kramer 1992 Samuel Noah Kramer, “Sumerian Myths and Epic Tales-Enki and Ninhursag: A Paradise Myth”, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Ed. James B. Pritchard, New Jersey, Princeton University Press, 37-41.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşuru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

Kramer 2001 Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul.

Kramer 2002 Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

Kramer ve Albright 1945 Samuel N. Kramer, W. F. Albright, “Enki and Ninḫursag: A Sumerian "Paradise" Myth”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies No.1*, 1-40.

Kwasman ve Parpola 1991 Theodore Kwasman, Simo Parpola, *Legal Transactions Of The Royal Court Of Nineveh Part I-Tiglath-Pileser III Through Esarhaddon*, SAA 6, Helsinki University Press.

Labat ve Malbran-Labat 1994 René Labat, Florence Malbran-Labat, *Manuel D’Épigraphie Akkadienne, Signes-Syllabaire-Idéogrammes*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, S.A., Paris.

Lambert 1970 W. G. Lambert, “The Sultantepe Tablets: IX. The Birdcall Text”, *Anatolian Studies* 20, 111-117.

Lambert 1996 W.G.Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, Winona Leke-Indiana-Eisenbrauns.

Lambert 1998 W.G.Lambert, “Some New Babylonian Wisdom Literature”, *Wisdom in Ancient Israel-Essays in honour of J.A.Emerton*, Ed. John Day, Robert P.Gordon, H.G.M. Williamson, Cambridge Universtiy Press, 30-42.

Landsberger 1934 Benno Landsberger, *Die Fauna Des Alten Mesopotamien Nach der 14. Tafel Der Serie ḪAR-RA=ḪUBULLU*, Leipzig.

Leichty 2011 Erle Leichty, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680–669 BC)*, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns.

Leick 2003 Gwendolyn Leick, *Sex and Eroticism in Mesopotamian Literature*, Routledge.

Lenzi 2011 Alan Lenzi, *Reading Akkadian Prayers and Hymns: An Introduction*, SBL.

Lewis ve Llewellyn-Jones 2018 Sian Lewis and Lloyd Llewellyn-Jones, *The Culture of Animals in Antiquity-A Sourcebook with Commentaries*, Routledge. (proof/matb. provası formatı)

Linssen 2004 Marc J.H. Linssen, *The Cults of Uruk and Babylon: The Temple Ritual as Evidence for Hellenistic Cult Practices*, Brill NV, Leiden.

Livingstone 2000 Alasdair Livingstone, “On the Organized Release of Doves to Secure Compliance of a Higher Authority”, *Wisdom, Gods and Literature-Studies in Assyriology in Honour of W.G.Lambert*, Ed. A.R.George-I.L.Finkel, 375-387.

Maccall 2011 Henrietta Mccall, *Mezopotamya Mitleri*, Çev. Bircan Baykara, Phoenix Yayınları, Ankara.

Marcus 1977 David Marcus, “Animal Similes in Assyrian Royal Inscriptions”, *Orientalia-NOVA SERIES 46-1*, 86-106.

Maul 1994 Stefan M.Maul, *Eine Untersuchung altorientalischen Denkens anhand der babylonisch-assyrischen Löserituale (Namburbi)*, *Baghdader Forschungen Band 18*, Mainz.

Mayer 2004 Walter Mayer, “Sennacherib's Campaign of 701 BCE: The Assyrian View”, ‘*Like a Bird in a Cage*’ *The Invasion of Sennacherib in 701 BCE*, Ed. Lester L. Grabbe, 168-200.

Nissinen 2003 Martti Nissinen, *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, SBL, Atlanta.

Oppenheim 1956 A. Leo Oppenheim, “The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyrian Dream-Book”, *Transactions of the American Philosophical Society New Series*, 46- 3, 179-373.

Oppenheim 1977 A. Leo Oppenheim, *Ancient Mesopotamia-Portrait of a Dead Civilization*, The University of Chicago Press.

Parpola 1987 Simo Parpola, “Neo-Assyrian Treaties from the Royal Archives of Nineveh”, *JCS 39-2*, 161-189.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşuru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

Parpola 1993 Simo Parpola, *Letters From Asyrian and Babylonian Scholars*, SAA 10, Helsinki University Press.

Parpola 1997 Simo Parpola, *Assyrian Prophecies*, SAA 9 Helsinki University Press.

Porter 1993 Barbara Nevling Porter, *Images, Power, and Politics Figurative Aspects of Esarhaddon's Babylonian Policy*, American Philosophical Society, Philadelphia.

Price 1927 Ira Maurice Price, *The Great Cylinder Inscriptions A&B Of Gudea Copied From The Original Clay Cylinders Of The Telloh Collection Preserved In The Louvre, Autographed, Signs Listed, Tentatively Transliterated And Translated with Commentary and Notes-Part II Transliteration, Translation, Notes, Full Vocabulary and Sign List*, Leipzig.

Puech 1999 E. Puech, “Lel”, *Dictionary Deities and Demons in the Bible*, Ed. Karel Van Der Toorn. Cambridge, Brill, 508-511.

Rainey Z”L 2015 Anson F. Rainey Z”L, *The El-Amarna Correspondence-A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets*, Ed. William M. Schniedewind, Brill, Leiden-Boston.

Reiner 1956 Erica Reiner, “Lipšur Litanies”, *JNES* 15-3, 129-149.

Reiner 1960 Erica Reiner, “Fortune-Telling in Mesopotamia”, *JNES* 19-1, 23-35.

Rogers 2015 Janine Rogers, *Eagle*, Reaktion Books, London UK.

Saggs 1962 H.W.F. Saggs, *The Greatness that was Babylon A-Sketch of the Ancient Civilization of the Tigris-Euphrates Valley*, Hawthorn Books, Inc. Publishers, New York.

Salonen 1973 Armas Salonen, *Vögel und Vogelfang Im Alten Mesopotamien (mit 95 Tafeln)*, Helsinki.

Sax 2006 Boria Sax, *Toplumun Aynasında Karga*, Çev. Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Scurlock 1993 JoAnn Scurlock, “Real estate for the birds: a few suggestions on ADD 469”, *N.A.B.U. 1993/1*, 11-12.

Scurlock 2002a JoAnn Scurlock, “Animals In Ancient Mesopotamian Religion”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Ed. Billie Jean Collins, Leiden-Boston; Köln, Brill, 261-387.

Scurlock 2002b JoAnn Scurlock, “Animal Sacrifice In Ancient Mesopotamian Religion”, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Ed. Billie Jean Collins, Leiden-Boston; Köln, Brill, 389-403.

Scurlock 2006 JoAnn Scurlock, “The Techniques Of The Sacrifice Of Animals In Ancient Israel And Ancient Mesopotamia: New Insights Through Comparison, Part 1”, *Andrews University Seminary Studies 44-1*, 13-49.

Scurlock 2014a JoAnn Scurlock, “Medicine And Healing Magic”, *Women In The Ancient Near East*, Ed. Mark W. Chavalas, Routledge, London-Newyork, 101-143.

Scurlock 2014b JoAnn Scurlock, *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine*, Atlanta-Georgia, SBL 2014.

Speiser 1974 E. A. Speiser, “Akkadian Myths and Epics-Etana”, *Ancient Near Eastern Texts Relating to Old Testament*, Ed. James B. Pritchard, USA, 114-119.

Streck 2012 M. P. Streck, “taube”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 13-5/6*, 478-479.

Streck 2016 M. P. Streck, “Vogel (bird). A. In Mesopotamien” , *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 14/5-6*, 577-580.

Suter 2000 Claudia E.Suter, *Gudea's Temple Building-The Representation of an Early Mesopotamian Ruler in Text and Image*, Cuneiform Monographs 17, STYX Publications Groningen.

Tansuğ ve İnanlı 1949 Kadriye Tansuğ, Özel İnanlı, “Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi 7-4*, 551-581.

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşüru “Kuş” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

Tosun 1960 Mebrure Tosun, “Sümer-Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerinde Bir Araştırma”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi* 18/3-4, 261-272.

Ünal 2016 Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Vanstiphout 1997 Herman Vanstiphout, “Why did Enki Organize The World?”, *Sumerian Gods and Their Representations*, Ed. I.L. Finkel, M.J. Geller, STYX, Groningen, 117-134.

Vanstiphout 2003a Herman Vanstiphout, *Epics Of Sumerian Kings-The Matter of Aratta*, SBL Atlanta.

Vanstiphout 2003b Herman Vanstiphout, “The Disputation Between Bird And Fish”, *The Context of Scripture 1, Canonical Compositions from the Biblical World*, Ed. William W. Hallo, Brill-Leiden-Boston, 581-584.

Veldhuis 1995/1996 Niek Veldhuis, “On Interpreting Mesopotamian Namburbi Rituals”, *Archiv für Orientforschung* 42/43, 1995/1996, 145-154.

Veldhuis 2004 Niek Veldhuis, *Religion, Literature and Scholarship: The Sumerian Composition Nanše and The Birds, With a Catalogue of Sumerian Bird Names*, Brill, Leiden-Boston.

Weidner 1939-1941 Ernst F. Weidner, “Texte — Wörter — Sachen”, *Archiv für Orientforschung* 13, 230-237.

Weisberg 1969-1970 David B. Weisberg, “An Old Babylonian Forerunner To "Šumma Ālu" ”, *Hebrew Union College Annual* 40-41, 87-104.

Westenholz 1997 Joan Goodnick Westenholz, *Legends of the Kings of Akkade the Texts*, Eisenbrauns Winona Lake, Indiana.

Wiggermann 1992 F.A.M. Wiggermann, *Mesopotamian Protective Spirits The Ritual Texts*, STYX&PP Publications Groningen.

Wilcke 2007 Claus Wilcke, *Early Ancient Near Eastern Law: A History of its Beginnings: The Early Dynastic and Sargonic Periods*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana.

Winter 1977 Urs Winter, “Die Taube der fernen Götter im Ps 56,1 und die Göttin mit der Taube in der Vorderasiatischen Ikonographie”, *Vögel als Boten*, Ed. Othmar Keel, Göttingen, 37-78.

Wiseman 1958 D. J. Wiseman, “The Vassal Treaties of Esarhaddon”, *Iraq 20-1*, 1-99.

Yıldırım 2009 Nurgül Yıldırım, “Anadolu’da Bulunan Yeni Asur Devri Tabletleri”, *T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri Ve Kültürleri Bölümü Sümeroloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış YL Tezi*, Ankara.

<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.2.1.7&display=Crit&charenc=&lineid=c217.781#c217.781> (erişim 17.04.2018)

Ay. Arka yüz.

Öy. Ön yüz

CAD The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago

CA Gudea Cylinder A

CB Gudea Cylinder B

SAA State Archives of Assyria

SAAS State Archives of Assyria Studies

agy adı geçen yer

dn dipnot

Bkz / bkz bakınız

vs. vesaire

EA El Amarna

JNES Journal of Near Eastern Studies

Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Mušen / İřřüru “Kuř” ve Sembolizmi
Üzerine Bir Değerlendirme

JCS

Journal of Cuneiform Studies

Çev.

Çeviren

Ed.

Editör.